



Akrom Bahromov

Akrom Bahromovning "Badiiy muharrirlik" qo'llanmasi o'quv qo'llanma yoki darslik maqomiga da've qilmaydi, lekin shu yo'nalishida bilim olayotgan talabalariga shu fanni atroflichcha va amaliyot bilan bog'lab tushunishda katta yordam beradi. Muallifning maqsadi nashriyotlarda ko'p yillar davomida ortigan boy tajribasini talabalariga yetkazishdir.

Akrom Bahromov

USLUBIY QO'LLANMA
MBadiiy
Muharrirlik
uslubiyati



O'ZBEKISTON BADIY AKADEMIYASI
O'ZBEKISTON OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
KAMOLIDDIN BEHZOD NOMIDAGI MILLIY RASSOMLIK VA DIZAYN
INSTITUTI TASVIRIY SAN'AT FAKULTETI, MINIATYURA VA KITOB
GRAFIKASI KAFEDRASI



Bahromov Akrom Islomovich

**«BADIY MUHARRIRLIK
USLUBIYATI»**

fanidan uslubiy qo'llanma

Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomlik va dizayn instituti o'quv-uslubiy kengashi majlisining, 2018 yil, 21 fevraldag'i qarori bilan ushbu uslubiy qo'llanma nashrga tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

Muallif: A. I. Bahromov – miniatyura va kitob grafikasi kafedrasi o'qituvchisi
Taqrizchilar: F. K. Basharova – «Sharq» nashriyot-matbaa akstiyadorlik kompaniyasi bosh rassomi.
A. A. Umarov – miniatyura va kitob grafikasi kafedrasi katta o'qituvchisi

“Badiiy muharrirlik” qo'llanmasi o'quv-uslubiy qo'llanma yoki darslik maqomiga da've qilmaydi, lekin shu yo'nalishida bilim olayotgan talabalarga shu fanni atroficha, amaliyat bilan bog'lab tushunishda katta yordam beradi. Muallifning maqsadi nashriyotlarda ko'p yillar davomida ortirgan boy tajribasini talabalarga yetkazishdir. Fanni o'rganishdan maqsad, bo'lg'usi ijodkor mutaxassislarни badiiy muharrirlik uslubiyati fani bo'yicha keng dunyoqarashini, tasviriy san'at madaniyatining yuqori prinstiplarini va professional mahorat darajasini rivojlantirishga qaratilgan. Badiiy muharrirlik san'atining texnologiyasini chuqur o'rganish vaqtida mumtoz va zamonaviy, yurtdosh va chet el kitob grafiklarining asarlariga murojaat qilingan.

Qo'llanma Oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus o'quv yurtlarining grafika, kitob grafikasi, miniatyura, matbaa yo'nalishida bilim olayotgan talabalariga mo'ljallangan.

1. Kirish.....	5
2. Fanning maqsad va vazifalari.....	6
3. Kitob va uni insoniyat tarixidagi ahamiyati	9
4. Nashriyot.....	13
5. Badiiy muharrir.....	15
6. Kitobni bezash loyihasi.....	16
7. Kitobning tashqi elementlari	18
8. Kitobning ichki elementlari	21
9. Maket, modul katagi	24
10. Davlat standartlari	28
11. Kitob, jurnal, gazeta turlari.....	29
12. Nashriyot va sanoat matbaasi.....	29
13. Qog'oz, karton: tarixi, turlari, bichimlari.....	31
14. Kitob bichimlari.....	36
15. Bosma yuzasi bichimlari.....	37
16. Sahifalash, varaqda joylashtirish (спуск).....	42
17. Grafik dasturlar.....	42
18. Nashriyot o'Ichov birliklari.....	44
19. Shriftlar.....	46
20. Ornamentlar.....	52
21. Illyustratsiyalar.....	54
22. Matbaaga qisqacha sharh.....	58
23. Tavsiyalar.....	65
24. Foydalaniilgan adabiyotlar.....	67
25. Lug'at. Glossariy.....	68

Muallif: A. I. Bahromov – Miniaturva va kitob grafikasi kafedrasini o'qituvchisi.

Taqrizchilar: F. K. Basharova – «Sharq» nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh rassomi.

A. A. Umarov – Miniaturva va kitob grafikasi kafedrasini katta o'qituvchisi.



KIRISH

Nashriyot-matbaa sanoatidagi ishlab chiqariladigan barcha mahsulotlarning turlariga badiiy jihatdan ishlov berishda, Respublikamizning yirik, kichik va xususiy nashriyot va tahririylarida, agentliklarda xizmat qila oladigan musavvir va badiiy muharrirlarni tayyorlashda “Badiiy muharrirlik uslubiyati” fanining ahamiyati katta.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi, «Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi qarorlari (O’R qht, 2017 y.) mamlakatimizda kadrlar tayyorlash sohasida katta yangiliklar va yuksalishlar yuz berishiga zamin tayyorlayapti.

Oliy ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta ko’rish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishiga

harakatlar boshlanmoqda. Bu o’z navbatida, jamiyatda katta umidlar paydo qilmoqda. Talabalar hozirgi zamon nashriyot va matbaa sanoatining matn va tasvirlarga badiiy ishlov beruvchi yangi zamonaviy dasturlaridan foydalangan holda asarlarning mazmunini ochib berish, asarni badiiy jihatdan boyitish, bezash, kitob dizaynini yaratish, uning loyixasini tuzish, qoralama, eskiz va original-maketlarni tayyorlashning qoidalarini o’rganadilar va amalda bajaradilar. Har xil shakldagi kitob muqovalariga, maket tayyorlashda sirtga badiiy bezak berish uchun ularga xomashyo tanlashni, tasvirlar tushirish texnikasi bilan tanishish, ularni amalda foydalana olishni kurs o’z ichiga oladi.

FANNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Fanni o’rganishdan maqsad bo’lg‘usi ijodkor mutaxassislarni badiiy muharrirlik uslubiyati fani bo’yicha keng dunyoqarashini, tasviriy san’at madaniyatining yuqori prinsiplarini va professional mahorat darajasini rivojlantirishga qaratilgan. Badiiy muharrirlik san’atining texnolo’giyasini chuqur o’rganish vaqtida mumtoz va zamonaviy, yurdosh va chet el kitob grafiklarining asarlariga murojaat qilingan. Asosiy vazifa format, xajm, shakl tushunchalari, bo’lg‘usi kitob originalini, maket orqali to’liq tasavvur qilish tushunchalari beriladi.

“Badiiy muharrirlik uslubiyati” fanini o’zlashtirish jarayonida bakalavr — asarning kompozitsion yechimini topishi, g‘oyasini ko’rsata olishi, shaklini aks ettira olishi lozim.

Badiiy asarning barcha elementlarini bir butunga biriktirish, uning g‘oyasini aks ettirish, bo’lajak mutaxassis loyihalash jarayonida kerak bo’ladigan kompozitsiya turlari, uning qonunlari, kompozitsiya usullari va vositalari haqida bilimga ega bo’ladi. Nafaqat amaliy jihatdan foydali, tejamkor, texnolo’gik va texnik mukammal asarni yaratishni, balki yaratilayotgan asarga estetik,

garmo’nik jihatdan badiiy zamonaviy mukammal shakllarni izlash, asarga mosligi, ma’nosini ochib berishdagi bir butunlikni, uning qismlarining, o’zaro munosabatlari va nisbatlari haqida tushuncha berishdan iborat.

“BADIY MUHARRIRLIK USLUBIYATI” FANINI O’QISH JARAYONIDA BAKALAVR QUYIDAGILARNI O’ZLASHTIRISHI LOZIM:

- Badiiy muharrirning vazifasini, nashriyot va bosmaxonalarning xalq xo’jaligidagi ahamiyatini bilishi;
- Nashriyot-matbaa sohasidagi ishlab chiqariladigan mahsulotlarning turlarini bilishi; (kitob, jurnal, gazeta, va x.k.)
- Matbaa sanoatidagi korxonalarning turlarini bilishi;
- Asarni yaratishda uni tarixiy, hujjatlar hamda arxiv asoslarini o’rganish va ulardan foydalana olishi;
- Nashriyot va tipografik o’lchov birliklarini, asarlarning hajmini, bichimini o’lchashni o’rganishi va ulardan foydalana olishi;
- Asarning maketedan boshlab to bosmadan keyingi jarayonlargacha bilishi va ulardan foydalana olishi;
- Asarning matniga va tasviriga ishlov beruvchi grafik dasturlarini bilishi va ulardan foydalana olishi;
- Shriftlarni, ularni turlari va farqini o’rganish;
- Sarlavhalar ustivorlik darajasini bilishi, badiiy bezash va joylashtirish qonuniyatiga amal qilishi;
- Ensiklopedik asarlar matnni terishda o’ziga xos qonuniyatiga amal qilgan xolda unga dizayn yaratishni o’rganishi;
- Matematik, fizik, kimyo formulalarini terishda va unga dizayn yaratishda bezash qoidalariiga amal qilishi;
- Asarning arxitekto’nikasi, ritm qoidalardan foydalana olish

ko'nikmasiga ega bo'lishi;

- Asarda mazmun dinamikasiga amal qilishi; asarga obrazli rangtasvirli illustratsiyalarini chizib, ularni har xil xoshiyalar, chiziqlar bilan badiiy jihatdan boyitishi;
- Asarning barcha elementlariga xomashyo va muqovabop ashyolarni tanlashi va ishlata olishi;
- Bo'lajak asarning hajmini muallif va nashr tabog'ida hisoblash usullarini o'zlashtirishi,
- Turli mazmundagi kitoblarni tanlashi va ularga loyiha tuzishi;
- Bo'lajak asar va uning elementlariga eskizli, obrazli, va original-maketlarini kompyuter dasturlaridan foydalangan holda tayyorlay olishi;
- Matnlarga shrift garnituralarini, kegellarini tanlash qoidalarini o'rganish va ularni amalda foydalana olishi;
- Tasvirlarni matn orasiga joylashtirish variantlarini o'rganishi va foydalana olishi;
- Bo'lajak asar uchun muqova, jild, supermuqova, forzast uchun tasvirlar ishslash;
- Asarga bichim tanlay olishi;
- Badiiy muharriрlik san'atining hozirgi zamon uslubiy va texnikaviy imkoniyatlaridan foydalangan holda, asarlarni badiiy, g'oyaviy jihatdan yuqori saviyada tayyorlashda badiiy muharriрning ro'li, vazifasi haqidagi tushunchaga ega bo'lishi;
- Nashriyotlardagi nashrga bo'lgan talablar va ularning asl nuxxalarini tayyorlash uslubiyatlari, nashriyotlar bilan bosmaxonaning uzviy bog'liqligini bilishi;

KITOB VA UNING INSONIYAT TARIXIDAGI AHAMIYATI

Kitob inson yaratgan eng katta kashfiyotlardan biri bo'lib, uni ahamiyati beqiyosdir. Hozirgi taraqqiyot darajasiga yetish uchun uni xizmatlari katta bo'ldi. Insoniyat birinchi galda ilohiy so'zlarni, o'zi orttirgan hayotiy tajribani, g'oya va fikrlarini, qalb tug'yonlarini boshqalarga etkazish ehtiyojida bo'lgan. Bu insonga xos bo'lgan xususiyatdir. So'ngra u vosita qidirib izlangan, mashaqqat chekkan. Hammasi eng sodda narsalardan boshlangan (g'orlardagi ibtidoi rasmlardan).

Kitob bosib chiqarish o'zining ko'p asrlik tarixiga ega. Tarixdan ma'lumki, qadimgi Turkiston mazmuni chuqr, tayyorlanishi jixatidan pishiq va chidamli, matn va tasvirlarining o'ziga hos jozibadorligi bilan jahon ahlini hayratda qoldirib kelgan noyob ilmiy va badiiy asarlari bilan mashhurdir. Buyuk Ipak yo'li bilan sharqda chop etilgan va boshqa tillarga tarjima qilingan mazmundor kitoblar, Janubiy Hindistonga, Iroq, Eron va Arabistonga, Yevropa davlatlariga, Xitoyga va Sharq davlatlariga tarqalgan. Turk hoqonlari bir necha bor Yevropa tomon yurishlar qilishib, o'zлari bilan Sharqning boy madaniyatini Yevropa ahliga etkazishgan.

Buning uchun eramizning V-XII asrlar davomidagi Ipak yo'lidagi madaniy aloqalarning uzlusiz rivojlanganligini misol keltirsak bo'ladi. Qadimda har bir yaratilgan asar, kitoblar ilohiy mo'jiza kabi, ziyolilar tarafidan zavq bilan qarshi olingan. Bu borada Misr, Xitoy va qadimgi Hindistonning boy tarixini va yaratilgan asarlarini misolga olsak bo'ladi. Firdavsiyning "Shohnoma" asari, Abu Ali Ibn Sinoning 5 tomli "Tib qonunlari" va Alisher Navoiyning "Hamsa" kabi buyuk olamshumul kitoblari dunyo ahlini hozirgi kunda ham qiziqib o'rganadigan asari bo'lib kelmoqda.

MATBAA TARIXIDAGI MUHIM SANALAR :

I-asr oxiri, II-asr boshida (105 yili) Qadimgi Xitoyda qog‘oz ixtiro qilindi.

Kitob bosish ikki marta ixtiro qilingan. Qadimgi Xitoyda va o’rta asr Yevropasida.

IX-asrda, 868 yili, xitoylik usta Van-Chi “Olmos Sutra” degan buddaviylar kitobini o’yilgan sopolda bosishga muvaffaq bo’ladi (o’rama varaqli, 6 ta matn va 1ta Budda chizilgan gravyurani).

IX-asrda slavyan ziyolilari Kiril va Mefodiy eski slavyan alfavitini kashf qilishdi. Bu alfavit “Rustika” deb ataldi.

XV-asrda, Yevropada, ksilografiya (o’yilgan yog‘och taxtacha) yordamida bosish imkonи paydo bo’ldi.

XV-asrda, 1440 yilda Germaniyaning Strasburg shahrida tug‘ilgan zargar Iogann Gutenberg matbaa tarixida bir qator kashfiyotlar qildi. U metalldan alifbo literlarini yasab, bosimli uskunada, lotin tilida, diniy “Injil” kitobini qog‘ozga bosadi (Mayn shahrida).

XVI-asrda, 1564 yili, Qadimgi Rusda Ivan Fyodorov tomonidan “Apostol” nomli diniy kitob bosildi.

XVIII-asrning boshlarida Angliyada P.S. Furne va F.A. Dido avval metrik sistemani va bu sistemaga asosan tipo’metrik birlikni joriy qildilar.

XVIII-asr, 1703 yilden boshlab rus gazetasi “Vedomo’sti” nomi bilan nashr qilina boshladi.

1728 yilden boshlab birinchi rus jurnali “Sankt Peterburgskie vedemo’sti”, xafa тада bir marta chiqadigan jurnali chop etila boshladi.

XIX- asr, Angliyada birinchi surilmali bosma mashinasи yasaldi.

XIX- asr, Sharqning markaziy xududida joylashgan qadimgi Turkistonning birinchi bosma gazetasi rus tilida “Turkestanskie vedomo’sti” nomi bilan 28 aprel 1870 yili chop etilgan.

1883 yili o’zbek tilida “Turkiston viloyatining gazetasi” nomli gazeta chop etila boshlagan.

(Rangli ilovadagi 1-suratga qaralsin)



KITOB SAN'ATIGA ULKAN HISSA QO'SHGAN BUYUK ALLOMALAR



Iogann Gutenberg, Ivan Fyo'do'ro'v, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod,
V. A. Fav'o'rskiy, D. Bisti, I. Ikromo'v, A. Goncharo'v,
N.V. Ilin, O. G. Vereyskiy, T. Muhamedo'v, M. Kagaro'v,
Q. Basharo'v, Q. Aliev, A. Bobro'v, B. Xaybulin.

NASHRIYOT

NASHRIYOTNING MA'MURIY TUZILISHI

1. Direktor
2. Bosh muharrir
3. Bo'lim mudirlari
4. Bosh rassom
5. Badiiy muharrirlar
6. Adabiy muharrirlar
7. Texnik muharrirlar
8. Musahhih
9. Sahifalovchi
10. Matn teruvchi
11. Reja va hisob bo'limi
12. Marketing va reklama bo'limi
13. Ishlab chiqarish bo'limi
14. Fotograf
15. Xamkorlar: rassomlar, dizaynerlar, tarjimonlar va h.k.

NASHRIYOT ISH JARAYONI

BUYURTMA

Bu ish bosh muharrir vazifasiga kiradi. U chop qilinadigan Basarni mazmuniga javobgardir. 4 xil buyurtma bo'lishi mumkin.

- 1) Davlat buyurtmasi; Davlat tomonidan buyurtma beriladi. Masalan darsliklar.
- 2) Qattiq buyurtma. Xususiy shaxslar yoki korxonalar tomonidan buyurtma beriladi.
- 3) Nashriyot buyurtmasi. Muallifga nashriyot tomonidan buyurtma beriladi.
- 4) Mashhur asarni yoki avval chiqqan asarni chop etish.
Buyurtmani baholash

Bu ish bilan reja bo'limi shug'ullanadi. So'ngra ishlab chiqarish, bosh rassom, marketing (savdo) va reklama bo'limi ishga qo'shiladi. Muallif matni va rasmlari ko'rib chiqiladi. U bilan nashr va narh to'g'risida kelishiladi va shartlashiladi.

ISHLAB CHIQARISH - IJODIY JARAYONI

Agar asar qabul qilingan bo'lsa, buni hujjatlashtiriladi. Kerakli Matbaa materiallari ajratiladi yoki buyurtma beriladi. Oddiy va standart nashrlar nashriyotning o'zida xal qilinadi. Murakkab, masuliyatli ishlarda tashqaridan mutaxassislar jalb qilinishi mumkin (shtatsiz). Har bir asarga muharrir, badiiy muharrir va ba'zida mas'ul muharrir tayinlanadi. Zarurat bo'lsa, dizayner to'liq maket qiladi va hamma ish, shu maket bo'yicha qilinadi. Bir vaqtin o'zida muallif matni qayta teriladi va to'g'rilanadi. Rasmi qismi tayyorlanadi.

Hamma nashriyot asl nushasi texnik muharrir orqali o'tadi. So'ng sahifachiga (verstkachi) topshiriladi. Sahifachi hammasini joy-joyiga joylaydi va matbaaga uzatadi. Chop etish vaqtida ham tekshirib turiladi va kerak bo'lsa to'g'rilanadi. Bosmadan so'ng bo'ladigan ishlar bajariladi. Chop etilgan kitob yoki muallifga beriladi (shartnomaga qarab) yoki savdoga chiqariladi. Bunda muallifga ma'lum dona kitob sovg'a qilinadi. Oxirida nashriyot nashrda qatnashganlarga stavka bo'yicha haq to'laydi.

BADIY MUHARRIR

Nashrni yuksak darajada matbaa ijrosini taminlash uchun badiiy tahrir va bezashga javob beradi. Nashrni badiiy bezash rejasida qatnashadi. Muallifni tasvirlari asl nusxalarini chop etishga yaroqlilagini tekshiradi, yaxshilash imkoniyatlarini qidiradi. Badiiy bezashga oid nashriyot texnik spestifikasiyasini tayyorlaydi va uni ijrosini oxirigacha tekshirib boradi. Nashr bezashda taklif qilingan mutaxassislarga mehnat shartnomalari yozadi va haq olishga tegishli hujjatlarni to'ldiradi.

Nashriyot grafigi o'z vaqtida, sifatli bajarilishini ta'minlaydi. Illyustrastiyalar asl nushalari sifati va muallif asliga to'g'ri kelishini tekshiradi. Zarur bo'lsa dizaynerga maket, rassom, fotografga esa illyustrastiyalar asl nushalariga buyurtma beradi va tekshirib qabul qiladi. Zarur bo'lsa sur'atga olishda qatnashadi. Illyustrastiyalar sinov bosmasi va matnning korrekturasini kuzatadi.

Terilgan matnning sifati va sahifalarni ko'zdan kechiradi. Agar nuqsonlar bo'lsa bosmaxonaga ko'rsatmalar beradi. Tex.red bilan

birga muqovani (jildni) bosmaga tayyorlaydi. Signal nushalarni tekshiradi.

Badiiy muharrirning asosiy vazifalari:

Bo'lajak kitobning loyihalash. Nashr mazmunini ishlab chiqish. Muallif taqdim etgan qo'lyozmaning har tomonlama o'rghanish va baholash. Uni yaxshilash yo'llarini topish, kerakli maslahatlar berish. Nashr apparati ustida ishlash. Nashriyotmatbaa jarayoni ishtirokchilarini ishini tartibga solish va kuzatish. Nashrni bozorda haridorgirligi uchun reklama materiallarini taylorlashda ishtirok qilish.

KITOB BEZASH LOYIHASI

Taqdim etilgan matn va tasviriy material asosida badiiy muharrir mustaqil yoki dizaynerni jalb qilgan xolda, har bir nashrni bezashga loyiha, reja tuzadi. Bu reja nashriyot -tahririyat kengashi va ta'minot, ishlab chiqarish bo'limi texnologiy bilan kelishilgan xolda tuziladi. Bu rejada hamma boshidan oxirigacha bo'ladigan jarayonlar, usullar va materiallar, ularning miqdori batafsil ko'rsatilishi kerak. Ta'minot va matbaa bazasini imkoniyatlardan kelib chiqib reja tuziladi.

Nashrni bezashni qay bir yo'lini, usulini tanlash, nashrning tannarxiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun badiiy muharrir reja va ishlab chiqarish bo'limi bilan bamaslahat ish olib borsa yaxshi bo'ladi.

Reja tuzishda GOSTga, davlat standartlariga rioya qilish, agar undan chiqishga to'g'ri kelsa, nashriyot bilan maslahatlashish kerak. Reja, loyiha tuzganda birinchi galda buyurtma nashrning turi, janri, xarakteri hisobga olinadi. Asarning to'liq hisob-kitob

maketi yaratiladi. Asosan shunga qarab ish qilinadi. Avval unga bichim tanlanadi, undan so'ng bosma yuzasi tanlanadi. Hajmiga va ishlatilishiga qarab muqova yoki jild turi, illyustratsiya qismidan kelib chiqib bosma usuli, turi ham aniqlashtiriladi. Muqova va jildga nima xomashyo ishlatilishi aniqlanadi.

Nashr rejasini tuzishga:

1. Nashr turi (nashr janri, o'quvchilar guruhi, o'qilish sharoitlari va ishlatilish muddatlari).
2. Nashrning muallif tabog'i.
3. Adadi asos bo'ladi.



KITOBNING TASHQI ELEMENTLARI

Hamma tashqi elementlarini birinchi vazifasi kitobni muhofaza qilishdir.

Ikkinchisi vazifasi esa kitobni ichki mazmunini chiroyli va ta'sirchan aks ettirishi kerak.

G'ILOF (FUTLYAR) – Kitobga muhofaza, bezak va alohidilik ko'rinishini ham beradi. Ko'proq kartondan yasaladi. Bosma uriladi.

SUPERMUQOVA – qo'shimcha muhofaza , bezak va muhimlik ko'rinishini beradi. Ko'proq qalin, sifatlari qog'ozdan yasaladi. Shaffof pylonkadan qilinganlari ham bor. To'laqonli rangli bo'lishi mumkin. Uni chap va o'ng chetida jild ichiga buklanadigan klaparlari bo'lib jildga elimlamasdan kiygiziladi.

MUQOVA (JILD) – kitobni asosiy tashqi libosidir. U to'laqonli rangli, zarli, hamma bosma turlari ishlatalgan bo'lishi mumkin. Yumshoq muqovaga qalinligi 120 grammidan oshgan qog'ozdan foydalaniladi. Mustahkam bo'lishi uchun ko'pincha laklanadi yoki shaffof pylonka bilan qoplanadi. Karton, qog'oz, sun'iy va



tabiiy matolar ishlataladi.

1-chi, 3-chi ,5-chi, 6-chi va 7-chi tur, muqovaning eng ommalashgan turlaridir.

1- turi. Eng oddiy yumshoq muqova. Daftar muqovaga stepler bilan biriktiriladi. Hajmi kam ya'ni 64 betdan kam bo'lgan kitobchalar shu usulda qilinadi.

3 - turi. Yumshoq muqova. Daftar muqovaga elimlab biriktiriladi. Hajmi o'rtacha. Forzatsiz yoki o'z forzasti bilan.

5 - turi. Aralash muqova. Jild tomonlari bir materialdan (qog'oz, karton) va yon tomoni boshqacha, chidamli materialdan (sun'iy matodan) yig'ilgan. Forzastli.

6 - turi. Yaxlit qoplama materialli (karton), forzastli.

7 - turi. Yaxlit qoplama materialli (qog'oz, tabiiy va sun'iy mato), ichi kartonli. Forzastli.

kitob elementlari

EKSLIBRIS – (lotin. ex libris-falon kitobdan d.m.b.) – Jildni ichki qismiga yopishtiriladigan kitob sohibini muhri, belgisi. Odadta unda sohibning ism-sharifi, kasbi, qiziqishini bildiruvchi rasmlar bo'ladi.

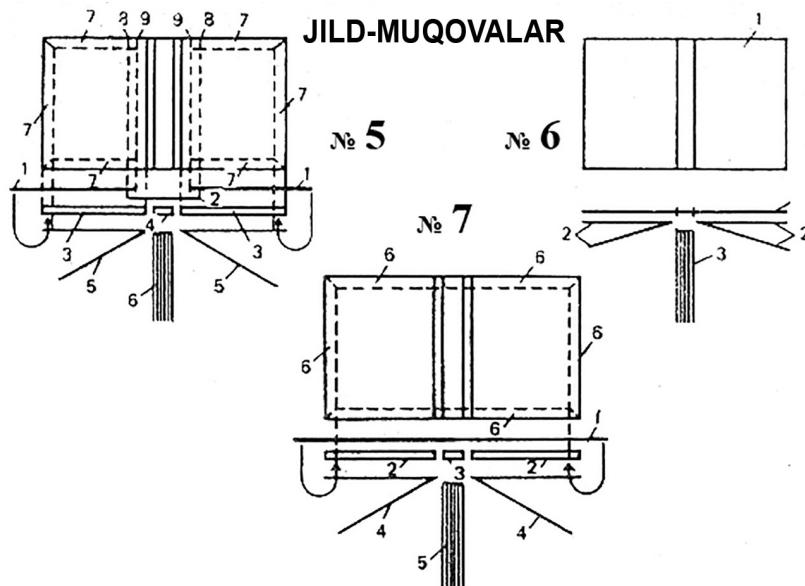
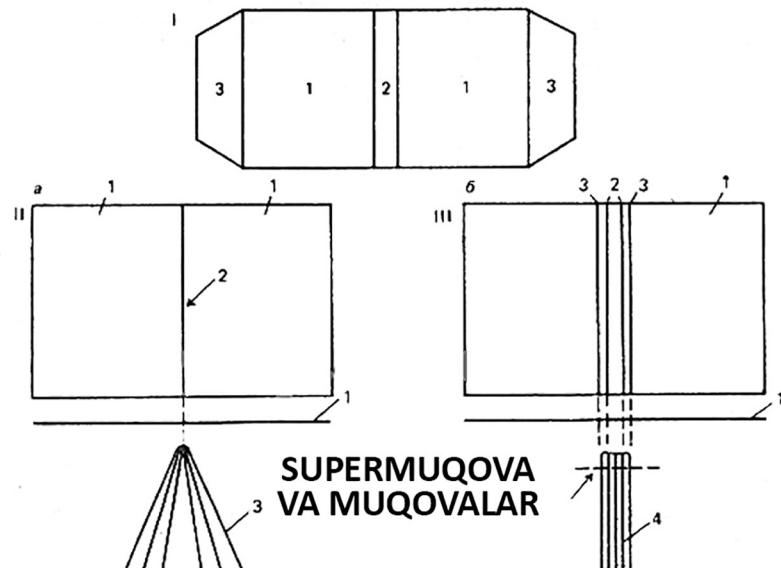
SUPEREKSLIBRIS – (lotin. Super ex libris –yuqori ekslibris d.m.b.) Charm jildga (oldiga yoki yoniga) bo'rtma qilib tushirilgan. Geraldik, venzel yoki boshqacha ko'rinishda bo'lishi mumkin.

KANT– Jildni blokdan chiqib turgan qismi. Uni ochilishini osonlashtiradi va blok muhofazasini ta'minlaydi.

BINT – Kitobni yon tomonidagi (to'g'ri yoki egik bo'lishi mumkin) charm qoplamatagi bo'rtma ko'ndalang bezak.

KAPTAL – Bezovchi mato.(Ipak, yarimipak, paxta) Yon tomon (koreshok) ichiga, blokni tag qismiga qo'yiladi. Mustahkamlik, ko'rksamlik va oraliqni to'ldirish uchun qilinadi.

LYASSE – Betni belgilab qo'yish uchun, kitob blogiga yopishtirilgan tizimcha (ko'pincha ipakdan qilinadi).

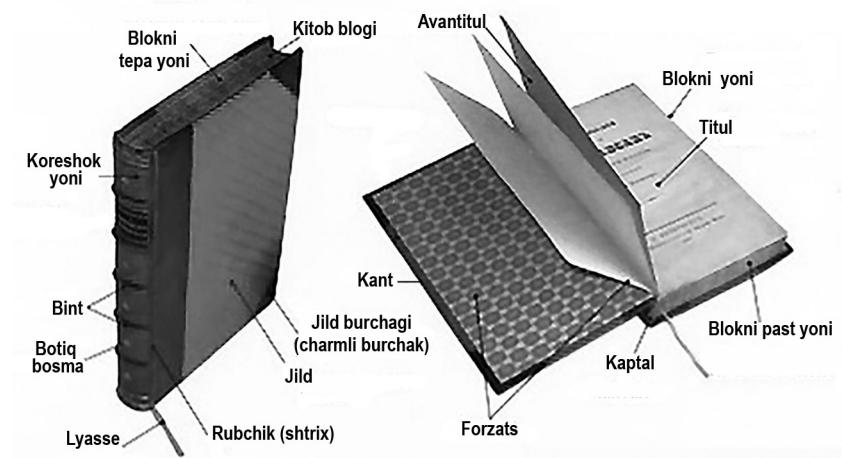


SAFYAN – Jildga ishlataladigan nafis teri (Qo'y yoki echki). Pishiq, yumshoq va ko'rkamligi bilan ajralib turadi.

MAROKEN – (franstuzcha Marokashdan d. m.b.) – Chiroyli teksturali bo'rtma safyan .

BLOK KESMASI (обрез) – Kitob blogini kesma yuzasi. Bo'yalish, zar urish, bo'rtma berish mumkin.

FORZATS – Kitob blogini ikki chetida uni jildga birlashtirib turuvchi ikkita buklangan qalin qog'oz. Oddiy va bezalgan bo'lishi mumkin.



KITOBNING ICHKI ELEMENTLARI

AVANTITUL – Tituldan oldingi bet. Kitobni nomi, shior, epigraf yoki bag'ishlov yoziladi, seriya raqami ham.

FRONTISPIS – (fr. frontispice, lat. frontis — peshonasi, oldi i lat. specio, spicio — qarayman; demak— oldiga qarayman d.m.b.) Titulni chap tarafidagi bet bo'lib, ko'pincha muallif rasmi,

avtografi, asosiy g‘oyani ochuvchi rasm yoki xarita beriladi.

TITUL – Kitobning dastlabki beti. Kitob muallifi, nomi, janri, nashr etilgan shahar va yil yoziladi.

QO‘SH TITUL – Yaxlit kompozistiya bo‘lgan chap va o‘ng taraf beti. Kitob boshqa tildan o‘girilgan bo‘lsa, bir tomoni ikkinchi tilda bo‘ladi.

TITUL ORQASI – Titulni orqa beti. Bu erda qayd raqami, mualliflik huquqi belgisi, kitob muallifi, nomi, nashriyot, yili, taqrizchilar, nashrga tavsiya va ruxsat bergen organ yoziladi.

KIRISH QISMI – Matnni dastlabki beti. Yuqorida birmuncha tushirilib boshlanadi (Boshqa betlardan farqlanishi uchun).

SHMUTSTITUL – Bob yoki qismlarni bo‘luvchi bet bo‘lib, bezakli, illyustrastiyali lavha bo‘lishi ham mumkin.

ILLYUSTRATSIYA – Matnda bayon etilgan fikrni, g‘oyani yorituvchi tasvir. O‘lchamiga qarab kichik, bir betli, tutash betli bo‘lishi mumkin. Lavha (zastavka) – Kichik dekorativ bezak, belgi yoki illyustrastiya. Avantitulda, titulda, kirish qismida, matn ichida, shmusttitulda, tugash betida bo‘lishi mumkin.

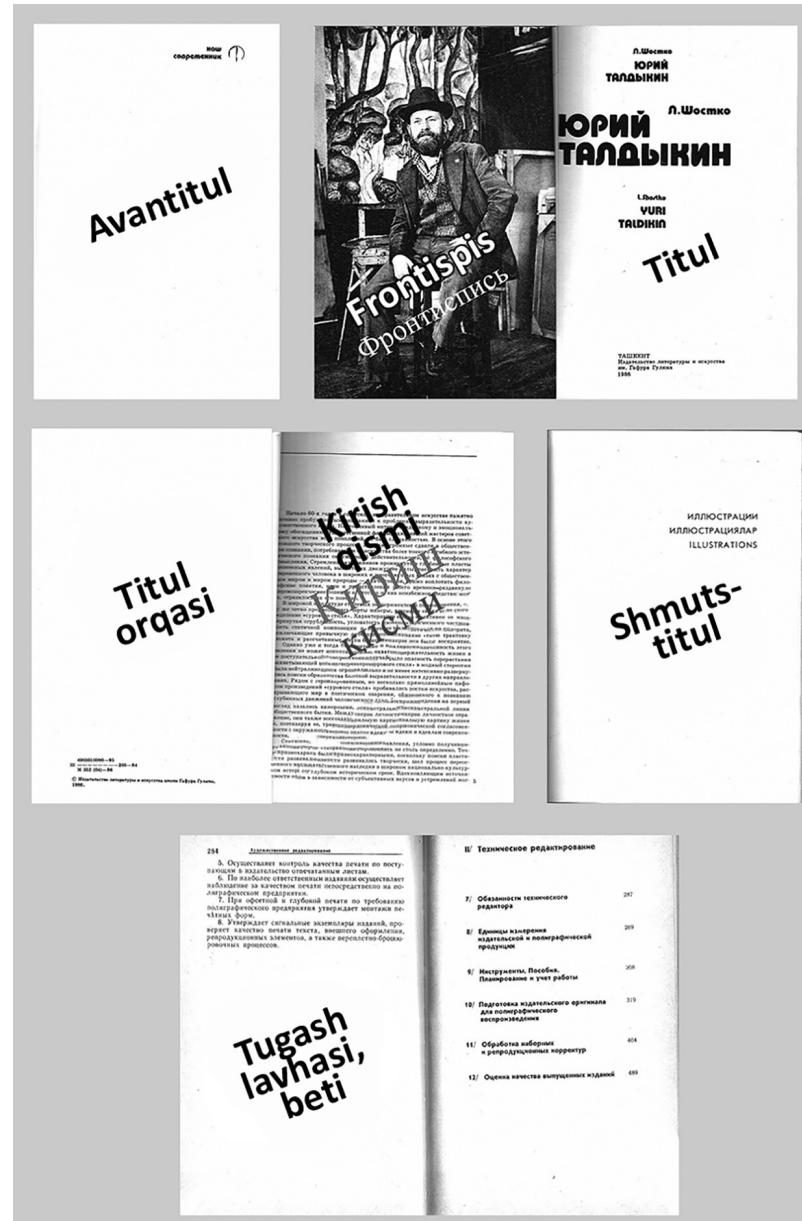
KOLONTITUL – Har bir betning yuqorisida qaytariladigan, kitob, muallif yoki qism nomi. Bosma yuzasiga kiradi.

Lug‘atlarda alifbo bo‘yicha betdag‘i xarf, so‘zlar ko‘rsatiladi.

BETRAQAMI (колонцифр) – Betlarni tartib raqami. Ko‘pincha pastda, o‘rtada yoki pastda chekkada joylashadi.

TUGASH BETI – Matnni oxirgi beti. Pastdan birmuncha yuqorida tugallanadi. Lavha bilan tugashi mumkin.

CHIQISH BETI – Eng so‘ngi bet. Bu erda muallif, kitob nomi, nashriyot, yili, nashrga taylorlovchilar, nashriyot va bosmaxona ma’lumotlari, adadi, narhi, manzili, bichimi, matn shritti h.k. yoziladi.



MAKET

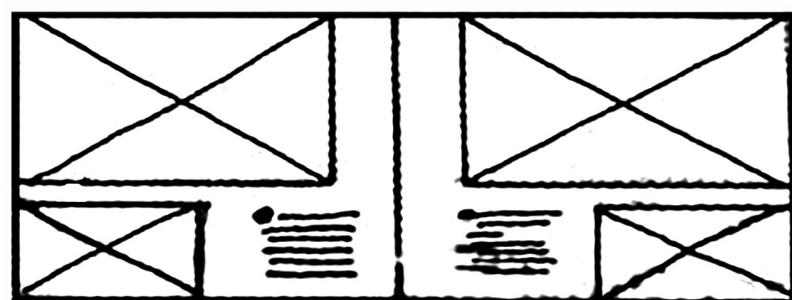
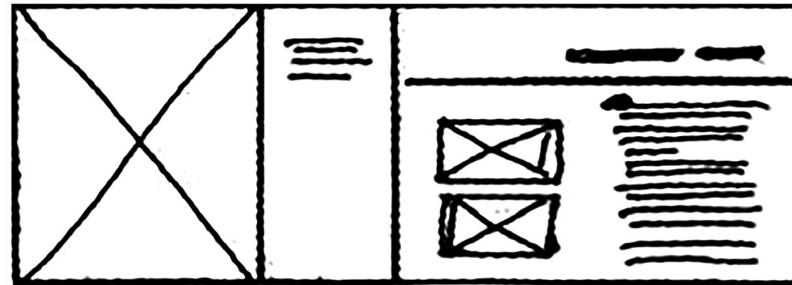
Maketlar har xil bo'ladi.

QORALAMA MAKET-ESKIZ – Oddiy maked bo'lib, g'oya umumlashtirib qog'ozda qalam bilan chizib, belgilab olinadi. Boshidan oxirigacha Tasvirlar berkitilgan (x) to'rtburchak, matnlar chiziq ko'rinishida beriladi. Asosiysi, qismlarni kompozitsion muvozanatiga erishishdir. Ish jarayonida kitobning stili ham qidiriladi.

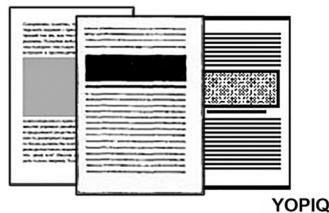
OBRAZLI MAKET - Muqova yoki daftarcha qilinsa, chizib yoki boshqa kitoblardan qirqib olingan matn yoki rasm taxminan to'g'ri keladigan bichimda qirqib, o'zini joyiga yopishtirish mumkin. Umumiya taasurot uyg'otish uchun qilinadi.

TO'LIQ HISOB-KITOB MAKETI – Dizayni murakkab nashrlarda, ma'suliyatlari nashrlarda, fotoalbomlarda qilinadi. Hamma matn va illyustrasiyali qismlar makedda to'liq ma'lumotlari bilan, aniq joyiga qo'yib beriladi. Nashr bichimi, bosma yuzasi, asosiy va qo'shimcha matnni shriftlar garniturasi, kegли, shakli, interlinyaj, wxoshiyalar, illyustrasiyalar bichimlari, kolonkalar va h.k. Agar hammasi bir xil ritmda ketadigan bo'lsa bitta fazasi, ritmi ko'rsatiladi. Hamma betlari har xil bo'lsa hamma betlar to'liq qilinadi. Asliga teng kattalikda haqiqiy maked tayyorlanadi. Qo'lda qog'oz, karton yordamida yoki kompyuterda qilinadi (Adobe In Desing).

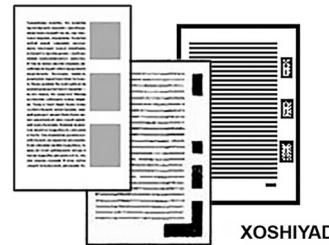
ORIGINAL-MAKET — Yakuniy, tekshirilgan hamma matn va tasvirlar aniq o'z joy-joyiga qo'yilgan, qo'lyozma asl



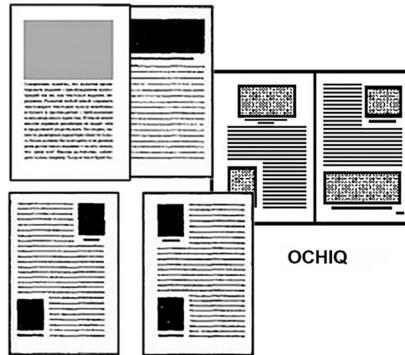
nushasi. Bosmaxonaga topshirishga tayyorlangan shakli. Bu ish nashriyotning sahifalash bo'limida, sahifachi tomonidan amalga oshiriladi. Sahifachi qog'oz va nashr bichimidan paydo bo'ladigan daftarchadan kelib chiqib, tushirish varag'ini yig'adi (спуск). Betlar shunga qarab varaqning oldi va orqasiga joylanadi. Daftarchalarga tartib raqami qo'yiladi. Shu ko'rinishda qolipga tushadi.



YOPIQ



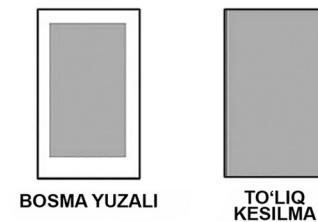
XOSHIYADA



MODUL KATAGI

Zamonaviy kitob dizaynida, bosma yuzasida matn va tasvirni ma'lum bir maromda, ritmda joylashtirish uchun o'tkazilgan chiziqlar, ya'ni modul katagi keng qo'llanilmoqda.

Nashrga mos modul topish murakkab ijodiy ish bo'lib, u ijodkordan manbaani chuqr bilishni, uni har xil bo'lak, qismlarini bir biri bilan rasman, mantiqan va mazmunan bog'lashni talab



BOSMA YUZALI

TO'LIQ KESILMA



XOSHIYAGA QISMAN CHIQGAN



MURAKKAB SHAKLLI

ARALASH



Фотографии со сдвоенными контурами в модульной структуре

Фотографии в цветных плавках в модульной сетке

Чтобы сделать фотографии со сдвоенными контурами или в цветных плавках, просто выберите соответствующий формат из меню «Файл» — «Сохранение как». Для этого вам потребуется выбрать один из двух вариантов — «Фотографии в модульной структуре» или «Фотографии в цветных плавках в модульной сетке».

Этот вариант оформления особенно часто используется в рекламе, рекламирующей премиальные изделия. Для этого вам потребуется выбрать один из двух вариантов — «Фотографии в модульной структуре» или «Фотографии в цветных плавках в модульной сетке».

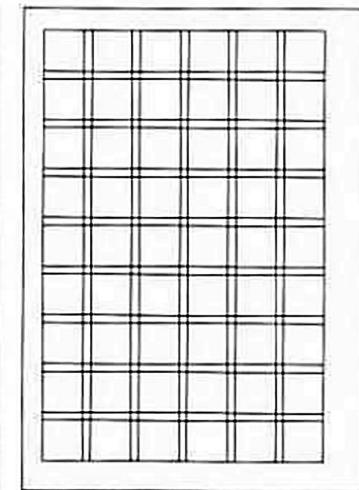


Иллюстрации в модульной системе

Иллюстрации должны быть структурированными данными, таблицами и т.п. Иллюстрации не должны быть слишком яркими, чтобы они не выделялись из текста. Иллюстрации должны быть ясными, чтобы их фон совпадал с модульной сеткой. Частично затемненный фон делает иллюстрацию светлее фона, на которой печатается текст. А если иллюстрация имеет яркий фон, то она должна быть темнее фона, но благодаря светлому фону строка соответствует модульному порядку.

При этом решении не существует величина и форма иллюстрации, поскольку иллюстрация всегда будет соответствовать модульной сетке.

При цветной печати, если она возможна, вместо серого фона может печататься цветных подложки.



shaklga sola bilish kerak. Modul chizig'ini yaratish quyidagicha kechadi:

- Nashriyot originallari(asli) bilan tanishuv;
- Matnni o'rganish;

- Matn turlarini sonini aniqlash;
- Matnni har bir turini maksimal va minimal hajmini aniqlash;
- Matnni va sarlavha mavqelarini aniqlash;
- v) Illyustrastiyalarni o'rganish.

DAVLAT STANDARTLARI

O'zbekiston Respublikasi ba'zi nashrlar uchun davlat va tarmoq standartlarini qabul qilgan. Standart nashrlarning o'lchamlarini, qog'ozni, asosiy matnni terish hajmi, bosma yuzasi, asosiy va qo'shimcha matnlar shriftini tipiklashtiradi.

Standartlarni uch turi mavjud:

1. O'zbekiston Davlat Standarti 976:2000
2. O'zbekiston Tarmoq Standarti TSt 29-048:2007
3. GOST 5773-90 (Davlatlararo Standart. Qog'oz, kitob , jurnal bichimlari)

O'ZBEKISTON DAVLAT STANDARTI

Gazetalarga ishlataladigan qog'ozlar – OzDSt 1077 bo'yicha belgilanadi.

Bolalar nashri:

- a) maktabgacha yoshdagi bolalar nashri;
- b) kichik yoshdagi bolalar nashri;
- v) o'rta maktab yoshdagi bolalar nashri;
- g) yuqori maktab yoshdagi bolalar kitob va jurnallar nashri;
- d) umumta'lim maktablari uchun darslik va o'quv qo'llanmalari;
- e) oliy, o'rta maxsus va kasb ta'lim tizimi uchun darslik va o'quv qo'llanmalari.



O'ZBEKISTON TARMOQ STANDARTI

TSt 29-044: 2007

1. Bolalar uchun jurnallar.
2. Ilmiy ommabop jurnallar.
3. Bloknotlar.
4. Bolalar adabiyoti.
5. Mualliflik va nashriyot qo'lyozmalari originallari.

KITOB, JURNAL, GAZETA TURLARI

KITOBLAR mavzusiga qarab har xil guruahlarga bo'linishi mumkin. Ijtimoiy-siyosiy, darslik, o'quv qo'llanmalari, badiiy adabiyot (nasr va nazm), publisistika, bolalar adabiyoti, ertaklar, san'at-madaniyat, kataloglar, monografiyalar, entsiklopediyalar, ma'lumotlar adabiyoti, ilmiy, ommabop, sport, texnikaviy, tibbiy, fotoalbom, va h.k. bo'lishi mumkin.

JURNAL—Muqovaga biriktirilgan daftар ko'rinishida bo'lib, to'laqonli rangli ofsetda, muqovasi lakanlib bosilgan bo'lishi mumkin. Matnlar bir necha rubrikalarga, kolonkalarga bo'lingan. Umumiyligi, ijtimoiy, siyosiy, ommabop bo'lishi yoki yoshiga, jinsiga, kasbiga, qarab chiqarilgan bo'lishi mumkin. Ma'lum sohani yoritishi, ma'lum davlat idorasiga, vazirlikka, partiyaga, ijodiy uyushmaga tegishli organ bo'lishi mumkin.

GAZETA—Biriktirilmagan varaqli, to'rt va undan ortiq sahifali, asosan tezkor axborot ma'lumot beruvchi qisqa muddatli davriy nashr. Bir, ikki, kamdan-kam xolda to'laqonli rangli bo'ladi. Matnlar bir necha rubrikalarga, kolonkalarga bo'lingan. U ham jurnallarga o'hshab har xil sohaga, sostial tabaqaga, davlat idorasiga tegishli bo'lishi mumkin.

NASHRIYOT VA SANOAT MATBAASI

Kitobni nashrga tayyorlovchi ishxona **NASHRIYOT** deyiladi. Nashriyotda kitoblar, albomlar, kataloglar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, kalendarlar, referat, daftar, albomlar tayyorlanadi. Davriy nashr bo'lgan - jurnal, gazetani nashrga tayloraydigan ishxona esa **TAHRIRIYAT (REDAKSIYA)** deyiladi.

SANOAT BOSMA MAHSULOTLARI ishlab chiqaradigan korxonalar esa har xil firma, MChJ, agentlik ko'rinishida yoki yirik ishlab chiqaruvchilar tasarrufida faoliyat olib boradi.

Sanoat matbaasi asosan ishlab chiqarish, savdo, reklamaga qaratilgan bo'lib ular etiketka, qadoqlash vositalari, tezkor bosma mahsulotlari, kalendarlar, kanselyar buyumlari, tashqi va ichki reklama buyumlari, taklifnomalar, vizitka, flaer, katalog, buklet va h.k.chiqaradi.

Bularni hammasi mahsulotini o'z matbaasi - bosmaxonasida bosishadi.



QOG'oz Tarixi, turlari va o'lchamlari

I-asr oxiri, II-asr boshida (105-yili) Qadimgi Xitoyda qog'oz lixtiro qilindi. Tut daraxti po'stlog'idan foydalangan Say Lun hozirgi qog'ozning ibtidosini yaratishga erishdi. Yillar o'tib u mukammallashdi. VI-VIII asrda O'rta Osiyoga ham qog'oz ishlab chiqarish etib keldi (Samarqand qog'ozini esga olish o'rini). Qog'ozlarning turlari juda ko'p. Biz faqat matbaada ishlatiladigan ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

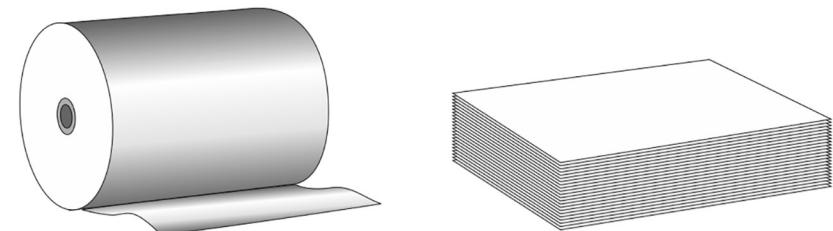
Qog'oz varoqlarining bichimlari, kitob-jurnallar uchun ishlatiladigan qog'ozlar turlari - kitob-jurnal qog'ozlari GOST 5773-90 bo'yicha, gazetalarga ishlatiladigan qog'ozlar - gazeta qog'ozlari OzDSt 1077 bo'yicha belgilanadi.

Qog'ozlarni hisoblash og'irlik (tonna, kg, gramm) va yuza birliklarida (kv. metr) amalga oshiriladi.

Kitob va jurnallarga mo'ljallangan qog'ozlarning o'lchamlari quyidagi formatlarda standart bo'yicha ishlab chiqariladi.

O'rama qog'ozlar

Uzunligi 5000-7000 metrgacha, eni 30, 42, 60, 62, 70, 75, 84, 90, 100, 120, 168 sm. ishlab chiqariladi.



Varaqli qog‘ozlar:

O’rta va asosiy formatlar uchun: 60x84, 84x108, 70x100, 75x90, 70x108, 84x100, 84x108 va 90x120 sm.

Kichik formatlar: 21x30, 30x42, 30x45, 42x60, 45x60 sm.

Mahsus buyurtma bilan ishlab chiqariladigan noyob katta qog‘oz formatlari: 92x126, 100x140 va 120x168 sm.

Qog‘ozlarni yana bir xususiyati, uni qaysidir tomonlarini yaxshi bukilishi bo’lib, bu bukiladigan mahsulotlar uchun juda muhimdir. Masalan kitob, gazeta, jurnal, buklet va x.k. Qog‘oz, tayyorlovchi mashinadan chiqayotganda uni tarkibidagi tolalar o’ram(rulon) tomonga, uzunasiga yo’nalib qoladi. Shu yo’nalishda buklasak yaxshi, oson buklanadi, ko’ndalangiga buklasak unchalik buklnaydi. Buni foydalanuvchi ko’rsin, bilsin deb, qog‘oz tomoni oldiga “M” harfi, belgisi qo’shiladi (“Mashina” tomoni). Masalan: 840 Mx 1080, 600Mx900 (Qog‘oz o’lchami mm. da).

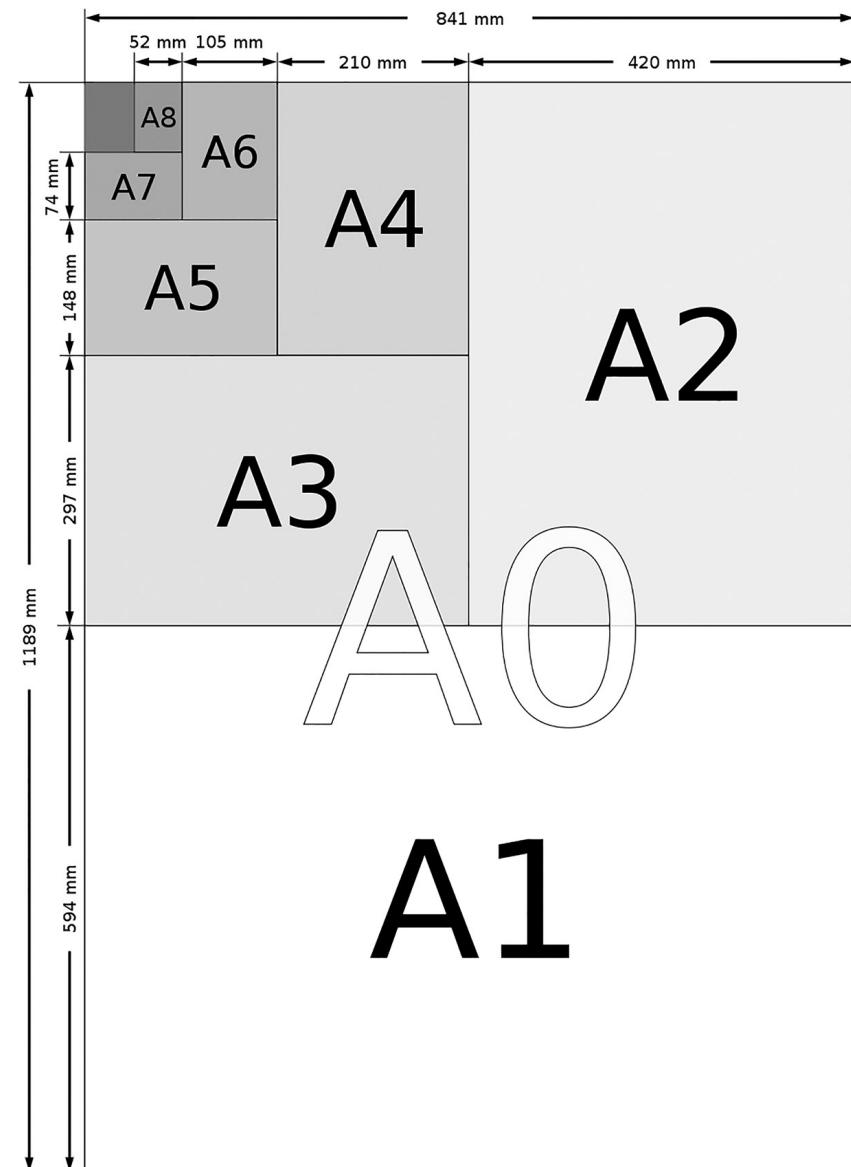
Yana xalqaro standartlarga mos, A seriyadagi qog‘ozlar ham ishlab chiqiladi (Rangli ilovadagi 2-suratga qaralsin).

GOST 5773-90 (Davlatlararo Standart)

Standart Qog‘oz bichimlari, ISO 216

A-seriya Bichimlari

A0 - 841x1189 mm.; A1 - 594x841 mm.; A2 - 420x594 mm.; A3 - 297x420 mm.; A4 - 210x297 mm.





AKVAREL QOG'ozINI TURLARI

KARTON TURLARI

Jitmoiy hayotni har xil sohalarida turli kartonlar ishlatiladi. Biz matbaa sanoatida ishlatiladigan kartonni ko'rib chiqamiz. Aniqlashda karton va qog'ozni aniq chegarasi yo'q. GOST bo'yicha, kvadrat metri 250g. gacha bo'lgani qog'oz, bundan og'irlari karton deyiladi.

U qog'ozdan qalinligi bilan ajralib turadi. Nemischasiga 150 g.dan oshig'i karton deyiladi. Kartonlar bir va ko'p qavatli bo'ladi.

Bo'rangan kartonlar ko'p qavatli bo'lib ichki qavati arzon mahsulotlardan, tashqi qavati mustahkamroq va qimmatroq mahsulotlardan quyiladi.

Bo'yoqni yaxshi oladigan, bo'rangan, oqartirilgan, yaltiroq yoki yaltiramaydigan bo'lishi mumkin. Bularga to'laqonli, rangli bosma ishlatsa bo'ladi (хромэрзац, мелованная, матовая, глянцевая). Bular muqova, jild, qadoqlov va dizayn, reklama ishlariga yaxshi.

Kitobga ishlatiladigan jild kartoni deyiladi. U bir qavatli,

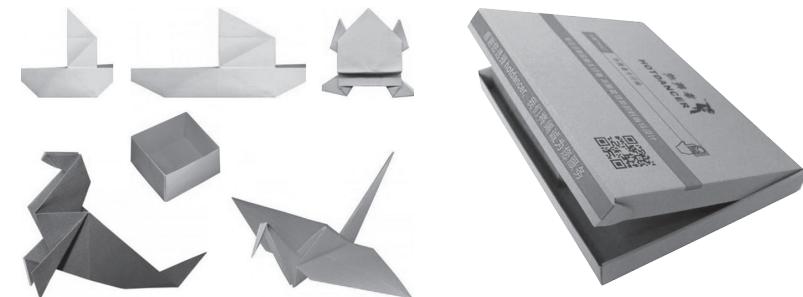
mustahkam, engil kartondir.

Dizayn qog'oz va kartonlari boshqalaridan boy fakturaligi, serjilo va rang- barangligi bilan ajralib turadi.

Bo'rlanmagan kartonlar arzon, ikkinchi darajali xom-ashyodan taylorlanadi.

Qadoqlash sanoatida gofra degan karton ishlatiladi. U mahsulotni muhofaza qilishga mo'ljallangani va mustahkam bo'lishligi uchun ikki qavat karton orasiga ilonizi qilib buklangan uchinchi karton yopishtirilgan. Maxsus gofra karton ishlatiladi. Nozikroq narsalarga mikrogofra degan yupqaroq turi ishlatiladi.

(Rangli ilovadagi 3-suratga qaralsin)



KITOB BICHIMLARI (ФОРМАТ КНИГИ)

Misol uchun 60x90/16 bichimini olamiz.

Bunda qog'oz varag'ini eni - 60 sm, bo'yisi esa - 90 sm.

Qog'oz varagi 4 marta buklanganda, eniga 4 ga va bo'yiga 4 ga bo'linadi ($4 \times 4 = 16$).

Demak, qog'oz varag'ini hamma qismlari soni 16 chiqadi.

Bichimlar katta, o'rta va kichik bo'ladi. Masalan:

Katta bichimlar (sm.da) 70x90/16, 75x90/16, 60x84/8, 70x108/16, 60x90 /8

O'rta bichimlar(sm.da) 60x90/16, 84x108/32, 60x84 /16

Kichik bichimlar(sm.da) 70x90/32, 70x108/32, 75x90/32

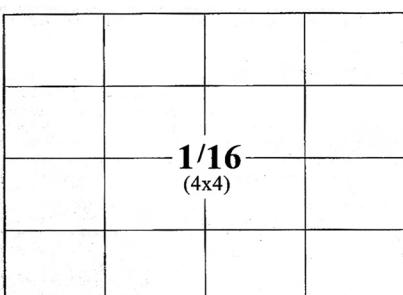
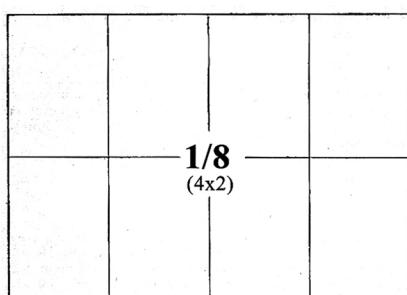
Eng kichik bichimlar(sm.da) 60x90/32, 70x108/64, 60x84 /32

Mutanosib kitob bichimini aniqlash.

Enining bo'yiga nisbati 1 : 1,618. Leonardo Da Vinchiga ko'ra bu eng chiroyli, garmonik nisbat, ya'ni "Oltin kesim"- qonuni deyiladi.

Shunga juda yaqin Fibonachi qatori bor. Bunda har bir raqam o'zidan oldingi 2 ta raqamning qo'shilmasiga teng: 3, 5, 8, 13, 21..... Demak 3x5, 5x8, 8x13 va sh.o'. nisbatlar eng chiroyli, garmonik nisbat hisoblanadi.

Qog'oz qismlari



ASOSIY KITOB BICHIMLARI

BICHIMLARNI KATTALIGIGA QARAB GURUHLASH	QOG'IZ BICHIMI (sm) VA BO'LAGI	UCH TOMONDAN QIRQILGAN DAN SO'NG KITOB BICHIMI (mm)	BALANDLIGINI ENIGA MUNOSABATI
KATTA	84x108/8*	265x410	1,55
	70x108/8*	265x340	1,32
	70x100/8*	245x340	1,41
	60x90/8	220x290	1,32
	60x84/8	205x290	1,41
	84x108/16	205x260	1,28
	70x108/16	170x260	1,55
	70x100/16	170x240	1,41
	75x90/16	182x215	1,20
	70x90/16	170x215	1,28
ORTACHADA KATTA	60x90/16	145x215	1,50
	60x84/16	145x200	1,41
	84x108/32	130x200	1,55
	75x90/32	107x177	1,65
	70x108/32	130x165	1,28
ORTACHA	70x100/32	120x165	1,41
	70x90/32	107x165	1,45
	60x90/32	107x140	1,31
	60x84/32	100x140	1,41
ORTACHADA KICHIK			
KICHIK			

* Faqat yirik, ko'p illyustratsiyali, fotografiyali, chizma yoki murrakab tablitsa va formulalari nashrlar uchun.

BOSMA YUZASI BICHIMI (ПОЛОСА НАБОРА)

BOSMA YUZASI – sahifaning asosan matn qismini tashkil qiladi. Tipografiya o'lchamidagi lineyka-- strokomerda o'lchanadi. U maxsus lineyka bo'lib, unda ham metrik, ro'parasida tipografik o'lcham ifoda etilgan. Kvadratda ifoda etiladi.

Misol: Qog'ozni bichimi 84x108/32

Nashrni qirqishdan oldingi bichimi 135×210 mm,
Nashrni qirqishdan keyingi bichimi 130×200 mm, Bosish
yuzasini 1 turi: Bosma yuzasi $6 \times 9 \frac{3}{4}$ kv.
demak 109×176 mm.

Punkt – 1punkt = $0,376$ mm ga teng.

Nonparel – 6 ta punkt = $2,26$ mm

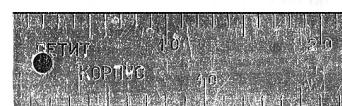
Petit – 8 ta punkt = 3 mm

Korpus – 10 ta punkt = $3,76$ mm

Tsitsero – 12 ta punkt = $4,5$ mm

Kvadrat – 48 ta punkt = 18 mm

Bo'yli yana asosiy matn qatorlar bilan



ham o'lchanishi mumkin. Kolontitul ham shu yuzaga kiradi. Sahifada bosma yuzasini hoshiya chegaralab turadi. Nashr bichimi bosma yuzasi bilan hoshiya orqali bog'lanadi. Hoshianing bir nechta vazifalari bor. Ular kitobni har xil zarar ko'rishidan himoyalaydi.

Ikkinchidan, nashr tayyorlashda kitobda hoshiya bo'lislini talab etadi. Ichki hoshianing zarurligi, blok tikilgandan so'ng, kitob varog'ini bemalol ochib o'qish mumkinligidir. Boshqa hoshialarning zarurligi blogning chetini tekis kesish, bunda matn va tasvirga zarar yetmasligi uchun.

Uchinchidan, juda ensiz xoshiyalik kitobchani (ayniqsa tezkor, kichik bichimli kitobchalarni) ko'chada, transportda bir qo'lida ushlab o'qilganda, qo'l matnni berkitib qo'yishi mumkin.

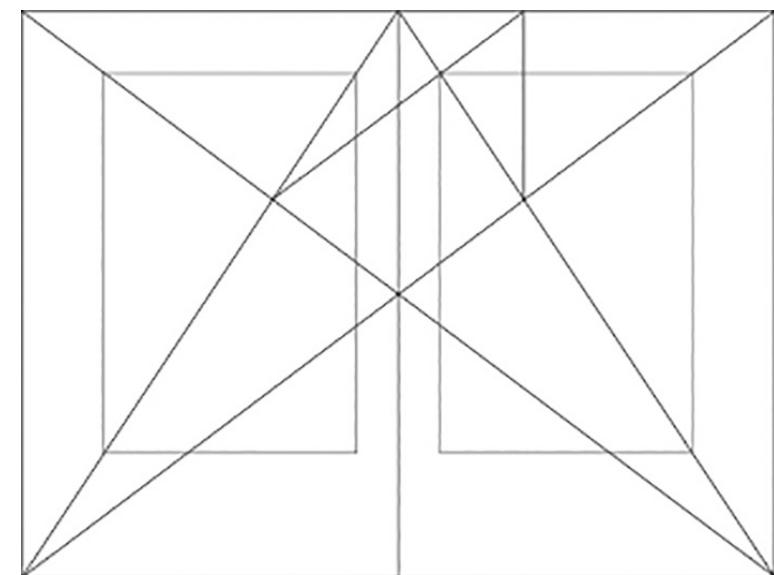
To'rtinchidan, dizayn, diqqatni tortuvchi tashqi ko'rinish, qulaylik, go'zallik va amaliylik. Qog'ozni tejashni ma'qul shaklini uyg'unlashtirib ko'rkam va mutanosib sahifa yaratish mumkin.

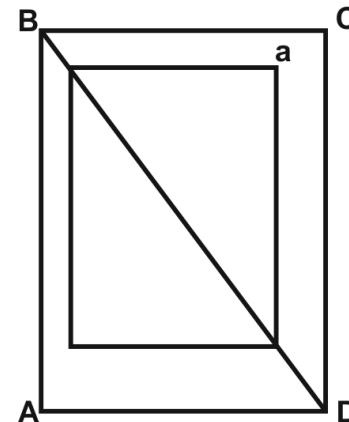
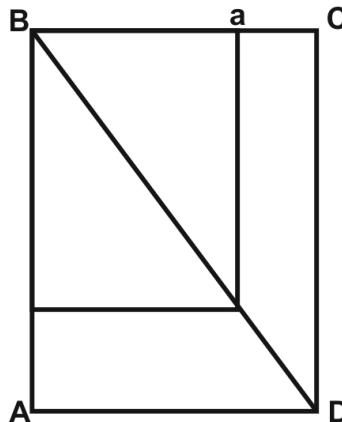
Bosma yuzasini aniqlash yo'llari

Bosma yuzasini aniqlash yo'llari ko'p bo'lganidan uni aniq baytish mumkin emas. Uni aniqlash uchun hech bo'limganda bir o'lchamni -- satrning uzunligi yoki qog'oz yuzasidan samarali foydalanish koeffitsentini bilish kerak.

Van de Graafni bosma yuzasini aniqlashning klassik qoidasi

Sahifa yuzasida shunday diagonallar chizamiz. Diagonallar kesishgan tepadagi nuqtadan yuqoriga chiziq tortamiz. Chiziqlar kesishgan joydan ikkinchi nuqtaga chiziq chizamiz. Paydo bo'lgan 3-chi kesishgan nuqta bosma yuzasini birinchi nuqtasi bo'lib, u erdan vertikal, gorizontal chiziqlar chizamiz. Natijada birinch bosma yuzasi paydo bo'ladi. Shu usulni qarshi





tomonga ham ishlatalamiz.

Tavsiya etilgan bosma yuzasining 3 xil turi

OST 29.62—86 bo'yicha bosma yuzasining 3 xil turi tavsiya etiladi.

Ba'zida bosma yuzasini aralash olsa ham bo'ladi. Masalan eni 1 turdan, bo'yi 3 turdan.

1. Tejamkor. Xoshiya kam beriladi. Qisqa vaqt foydalilaniladigan va lug'at, ma'lumotnomaga o'xshash matnni tig'iz berish kerak bo'lgan nashrlarda ishlataladi. Lug'at, ma'lumotnomalar, o'quv programmalar, ilmiy konferensiya materiallari, ma'ruza matnlari, disertatsiya, referat, o'quv-uslubiy, normativ, ishlab chiqarish qo'llanmalari, ba'zi badiiy adabiyotlar, ko'p jurnallar.

2. Normal (O'rtacha). Xoshiya o'rtacha beriladi. Turli ijtimoiy-siyosiy, badiiy, ilmiy-ommabop, ilmiy, texnik, o'quv va bolalar adabiyoti va ba'zi jurnallar.

3. Yaxshilangan. Xoshiya ko'p beriladi. Uzoq ishlataladigan nashrlar. Tanlangan asarlar, alohida ijtimoiy-siyosiy, adabiy-badiiy, bolalar adabiyoti, ba'zi sovg'a, yubiley va ko'rgazma nashrlari.

Misol: Qog'ozni bichimi 84x108/32.

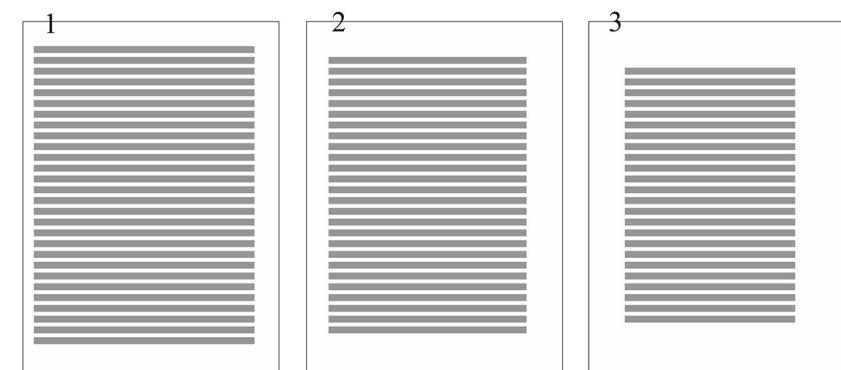
Nashrni qirqishdan oldingi bichimi 135 x 210 mm., qirqishdan keyingisi 130 x 200 mm.

Bosma yuzasini 1 turi: Bosish yuzasi 6 x 9 3/4 .O'lcham: koreshok -1 kv, Tepasi -1 1/2 kv, qirqishgacha bo'lgan hoshiya - 9,13,18,23(mm), Qog'oz yuzasini ishlatilishi - 67%.

Bosma yuzasini 2 turi: Bosish yuzasi 5 3/4 x 9 1/2 .O'lcham: koreshok -1 1/4 kv, Tepasi -1 3/4 kv, qirqishgacha bo'lgan hoshiya - 11,16,21,23(mm), Qog'oz yuzasini ishlatilishi - 63%.

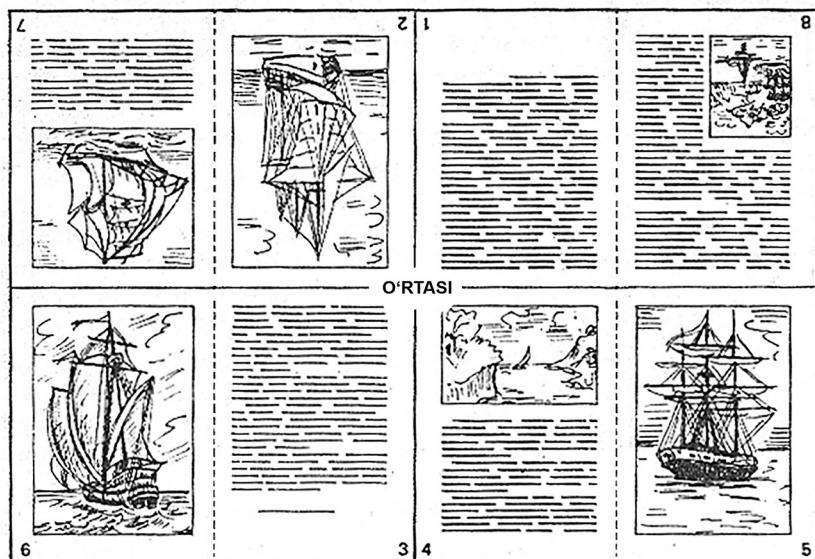
Bosma yuzasini 3 turi: Bosish yuzasi 5 1/2 x 9 1/4 .O'lcham: koreshok -1 1/2 kv, Tepasi -2 kv, qirqishgacha bo'lgan hoshiya - 13,18,23,26(mm), Qog'oz yuzasini ishlatilishi - 58%.

Dizayn qoidalari va qog'ozni tejashni ma'qul shaklini uyg'unlashtirib ko'rkan va mutanosib bosma yuzasining aniqlash mumkin.



SAHIFALASH, VARAQDA JOYLASHTIRISH (СИЧК)

Dastarcha qilish maqsadida qog'oz varaqda sahifalarni oldi-orqasi qilib joylashtirish (спуск). Sahifalashni tasvirni matnga va sahifaga nisbatan joylashishiga qarab, o'ralgan, yopiq, ochiq, xoshiyada, qisman kesilma, bosma yuzali, to'liq kesilma, xoshiyaga qisman chiqqan, murakkab shaklli, aralash turlari bor.



GRAFIK DASTURLAR

Zamonaviy nashrlarni grafik, elektron dasturlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Hozirda ko'p ishlar shu dasturlar yordamida tayorlanmoqda. Shulardan ba'zilari quyida qisqacha tariflanadi.

1. Microsoft Word – Asosan matn terish uchun mo'ljallangan.

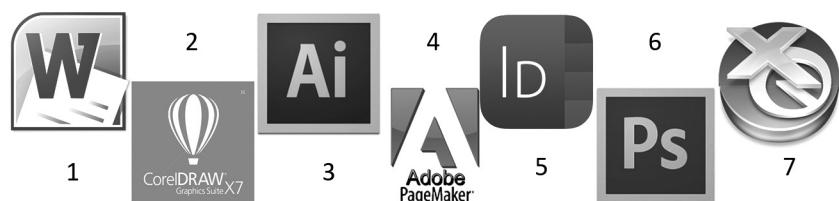
2. Corel DRAW – Vektorli grafikaga, texnik chizmalar chizishga mo'ljallangan. Rastrli tasvirlarni vektorga va vektorni rastrli tasvirga aylantirishi mumkin. Rastrli tasvirlarni ma'lum muqdorda tahrir qilishi mumkin. Rasm chizish, matn terish mumkin. Qiziqarli effektlari bor.

3. Adobe Illyustrator – U ham vektorli dastur bo'lib, Corel DRAWdagi deyarli hamma ishlarni qila oladi. Yanada imkoniyatlari keng, ishonchli ishlaydi, Eng muhim, o'z oilasidan bo'lgan Adobe dasturlari bilan juda chiqishib ishlaydi.

4-5. Adobe Page Maker va uni davomchisi bo'lgan **Adobe In Desing** – Aynan professional nashriyot ishiga mo'ljallangan bo'lib, sahifalash (verstka) shu dasturda qilinadi, matn va tasvirlar yig'iladi. Maketlarga yaxshi. Faylni PDFga va EPS (Post Script) bosmaxona formatlariga aylantirib bera oladi.

6. Adobe Photoshop – Rastrli tasvirlar, rasmlar, fotolarni tahrir qilishga eng yaxshi, peshqadam, universal dastur. Kichikroq animastiya ham qila oladi.

7. QuarkXPress – Professional nashriyot dasturi. Sahifalash qilinadi, matn va tasvirlar yig'iladi.
(Rangli ilovadagi 4-suratga qaralsin)

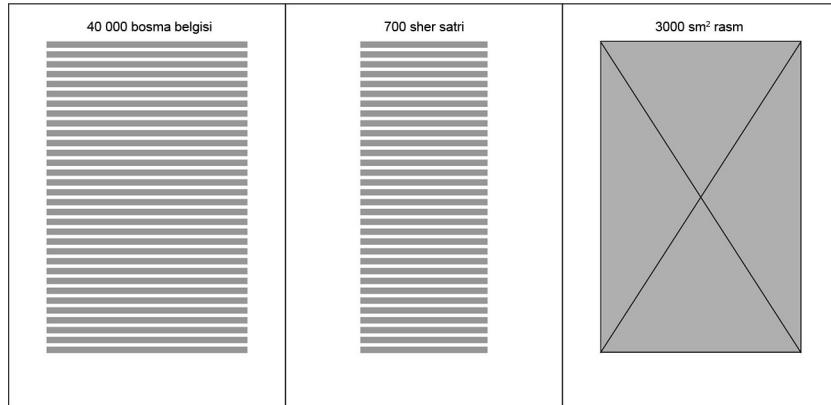


NASHRIYOT O'LCHOV BIRLIKHLARI

Nashriyot ishlarini rejalashtirishda va qo'lyozma muallifi, taqrizchi, muharrir, musahih mehnatini hajmining o'lchash uchun nashriyot o'lchov birligi qabul qilingan. Asarni xajmini hisoblovchi o'lchov birligidir.

Muallif bosma tabog'i — U 40 ming bosma belgisiga teng. Bosma belgilari (harflar, tinish belgilari, raqamlar va so'zlararo oraliqlar) yoki 700 ta she'r satriga, yoxud 3 ming sm^2 rasm ga teng.

Nashriyot-hisob tabog'i — nashr hajmining o'lchov birligi. Bu birlik bilan muallif matnidan tashqari, qo'lyozmani nashrga tayyorlash jarayonida tahririyat qo'shgan materiallar, muallifga haq to'lanmaydigan qismi ham o'lchanadi. Nashriyot-hisob tabog'i ham xuddi muallif bosma tabog'i kabi o'lchanadi.



Qog'oz tabog'i. Har bir nashrdagi qog'oz miqdorini hisoblash birligidir. Qog'ozlarni hisoblash, og'irlik birliklarida (tonna, kilogramm, gramm) va yuza birliklarida (kv. metr) amalga oshiriladi. Varoqli qog'oz bichimini aniqlash ikki tomonni o'lchash bilan amalga oshiriladi. Eni va bo'yini.

Fizik bosma taboq. Bosma nashrni fizik xajmini hisoblash birligi. U qog'oz qismini ikkiga ko'paytmasiga teng. Misol uchun varaqni qog'oz qismi $1/8 = 8$, $1/16 = 16$, $1/12 = 12$ ga teng. Qog'oz varag'ini ikki tomoni bor. Orqasi bilan qo'shilgani uchun ikki barobarga ko'payadi.

Damak bitta qog'oz qismi ikki fizik taboqqa teng. $8 \times 2 = 16$, $16 \times 2 = 32$, $12 \times 2 = 24$.

Shartli bosma taboq. Qog'ozni sarfi, bosma varag'iga ishlov berish, qog'oz varag'ini yuzasiga uzviy bog'liq. Shuning uchun nashr har xil bichimli qog'ozlarda chop etilgani bois, o'lchov birligi sifatida — shartli bosma taboq qabul qilingan. Bu $60 \times 90 \text{ sm}$, 5400 sm^2 yuzali qog'oz varag'idir. Boshqa qog'oz varag'ini yuzalarini 5400 ga bo'lib, o'tkazish koeffitsiyentiga ega bo'lamiz. Buni yordamida fizik taboq, shartli bosma taboqqa o'tkaziladi. (Masalan: $70 \times 108 / 16$ bichimli nashr $70 \times 108 = 7560$, $7560 : 5400 = 1,4$. Nashr 112-betdan iborat. Uni hajmi $112 : 16 = 7$ fizik tabog'iga teng. Demak, shartli bosma tabog'i $7 \times 1,4 = 9,8$)

SHRIFTLAR

Asosiy matn – tahririyat, taqrizchi va asosan muallif matni bo’lib, u butun kitob bo'yicha bir xil ketadi. Garnitura, kegel har bir noshirni shaxsiy ishi bo'lsada, kattalarga tavsiya etilgan kegel 10-12 bo'lib, optimal kegel deb hisoblanadi. Ko'p matnlari kitoblarda bo'rtmali shrift hisoblangan «Times New Roman» ishlataladi. Kichkintoy bolalar kitoblariga yanada yirikroq (13-14-15 kegel) va aniq o'qiladigan, bo'rtmasiz shriftlar tanlanadi. Matn abzast chekinmasidan boshlanib, oxirigacha to'limgan oxirgi satr bilan tugaydi.

Qo'shimcha matn - bu asosan tahririyatdan bo'lib, unga izohlar, ilovalar, mundarija, titul orqa beti matnlari, kolontitul, chiqish ma'lumotlari kiradi.U asosiydan 2-3 kegel maydarоq yoziladi.

SHRIFTLARNING BELGILARIGA QARAB KLASSIFIKATSIYALASH

Grafik asos

Mavjud bo'lgan xilma-xil shriftlar turli grafik asosga — lotincha, ruscha, arabcha va boshqacha grafikalarga ega. Masalan:

Shriftlar va ularning klassifikatsiyasi (*o'zbekcha latin alifbosida*).

Шрифтлар ва уларни классификацияси (*o'zbekcha kiril alifbosida*).

Шрифты и их классификации (*rus, kirill alifbosida*) va h.k.

Garnitura

Bir xil shaklu-shamoyilli, bir xil uslubdagi shriftlar jamlamasi **GARNITURA** deb ataladi. U shriftni nomlanishi hamdir. Masalan: Times New Roman, Arial, Bodoni, Calibri va x.k.

A A A A A A A A

Yozilishi

Qalin - ingichkaligi, to'g'ri yoki yotiqligi, siqiq va cho'ziqliji va tagida chiziq bilan ajratilganligi bilan ham bitta garnitura shriftlari bir biridan farqlanadi. Buni shriftlarni **YOZILISHI** deyiladi.

Aa Aa Aa Aa

Kegel

O'lchamlari bilan ham shriftlar bir biridan farqlanadi. Buni **KEGEL** deyiladi.

Aa Aa Aa Aa Aa

Saflanish

Matnni sahifa bosma yuzasida joylashishiga ko'ra chap, o'ng, markazga yoki sahifa enicha joylashishini **SAFLANISH** deyiladi.

Matnni bosma yuzasida
saflanishini
chap, markaz, o'ng,
bosma yuzasi bo'yicha
turlari mavjud.

Matnni bosma yuzasida
saflanishini chap, markaz
o'ng, **bosma yuzasi bo'yicha**
turlari mavjud.

Matnni bosma yuzasida
saflanishini
chap, **markaz**, o'ng,
bosma yuzasi bo'yicha
turlari mavjud.

Matnni bosma yuzasida
saflanishini chap, markaz
o'ng, **bosma yuzasi bo'yicha**
turlari mavjud.

Matnni bosma yuzasida
saflanishini
chap, markaz, o'ng,
bosma yuzasi bo'yicha
turlari mavjud.

Matnni bosma yuzasida
saflanishini chap, markaz
o'ng, **bosma yuzasi bo'yicha**
turlari mavjud.

Guruh

Shriftlar shakli, tashqi ko'rinishiga ko'ra ko'p guruhlarga ajratiladi, ularga, bo'rtmali (с засечками, антиква), bo'rtmasiz, to'g'ri (гротеск, рубленный),

Aa Aa Aa Aa

milliy, ekzotik, plakat, dekorativ, klassik, qadimgi, zamonaviy, qo'lyozma, brendli, qalin, ingichka, kalligrafik, hashamador, naqshinkor, komik, trafaret va boshqa-boshqa shriftlar kiradi. Shakliga ko'ra (ya'ni harf tuzilishining xarakterli xususiyatlariga ko'ra), ularning eng muhim grafik alomatlari — bo'rtmasi bor-yo'qligi, uning shakli va o'lchamlari, harfning asosiy va



birlashtiruvchi elementlari qalinliklarining nisbati bo'yicha birbiridan farq qiladi.

Milliy shriftlar juda katta guruh bo'lib, dunyodagi ko'p xalqlarga tegishlidir. Ular bir biridan juda katta o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Nabor

Ishning ohirgi natijasi, ya'ni terilgan matn **NABOR** (набор) deb ataladi. Har qaysi alfavit literlari komplektiga harflar, raqamlar va belgilar kiradi.

Interlinyaj

Interlinyaj - matndagi so'z qatorlarini vertikal oralig'i. To'g'ri shriftlarda qatorni asos chizig'idan uni ustidagi (yoki ostidagi) qatorni asos chizig'igacha bo'lgan oraliq.

Kerning va treking

Kerning — bu ma'lum ikki harfni (belgini) oralig'ini kengayishi yoki torayishi.

Interlinyaj

matndagi so'z qatorlarini vertikal oralig'i. To'g'ri shriftlarda qatorni asos chizig'idan uni ustidagi (yoki ostidagi) qatorni asos chizig'igacha bo'lgan oraliq. Kegli 8 punktli matnni 9 punktli (chapda) va 14 punktli (o'ngda) interlinyajni.

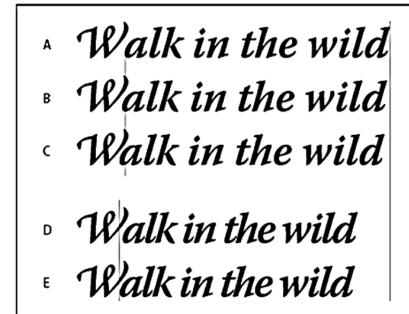
Interlinyaj

matndagi so'z qatorlarini vertikal oralig'i. To'g'ri shriftlarda qatorni asos chizig'idan uni ustidagi (yoki ostidagi) qatorni asos chizig'igacha bo'lgan oraliq. Kegli 8 punktli matnni 9 punktli (chapda) va 14 punktli (o'ngda) interlinyajni.

Treking — bu ajratilgan matnda yoki butun matnda harflar (belgilar) oralig‘ini kengayishi yoki torayishi.

Kerning va treking shaklari

- A. Birinchi, asosiy matn.
- B. Optik kerningli matn
- C. «W» va «a» harflarini oralig‘i qo’lda o’zgartirilgan matn.
- D. Trekingli matn.
- E. Kerning va treking aralash qo’llanilgan matn.



ALIFBO BO’LMAGAN SHRIFTLAR (BELGILAR)

Nomidan ko’rinib turganidek bu shriftlar alifboni aks ettirmaydi. Bular matnni tasviriy boyitish va yordam berish maqsadida qilingan belgilardir. Masalan burj belgilari, smayliklar, karta belgilari, asbob-uskunalar, sodda naqshlar va h.k. Bular kompyuterda shriftlar ro’yxatida joylashgan bo’ladi.



AKSIDENTSIYA

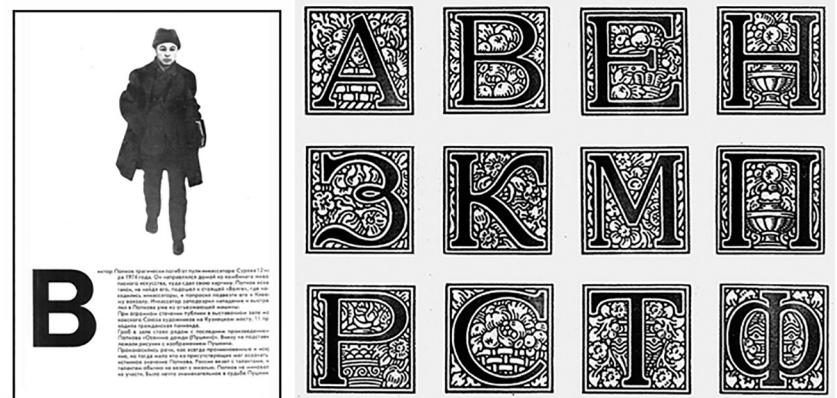
Aksidentsysi (lot. accidentia – “kutilmaganda paydo bo’lgan” ma’nosida) shriftlarni kichik jamlamasи bo’lib, vizitka, logotip,

plakat, reklama, muqova, titul, sarlavha va h.k. kiradi. Akstdidenstiyada matn kam, lekin murrakab badiiy yechimli bo’ladi, ornament, tangir setkalari qatnashishi mumkin.



INITSIAL (БУКВИЦА)

Diqqatni matn boshlanishiga yo’naltirish uchun, katta o’lchamda, ajratib, urg‘u berib yoki bezak bilan yozilgan harf **inistial** deyiladi.



TIMSOLIY (ОБРАЗНЫЕ) SHRIFTLAR

To’g‘ridan to’g‘ri o’zi bayon etayotgan narsani tasvirlaydi. Bu joyida ishlatilsa katta ta’surot qoldiradi.
(Rang’li ilovadagi 5-suratga qaralsin)

ORNAMENT

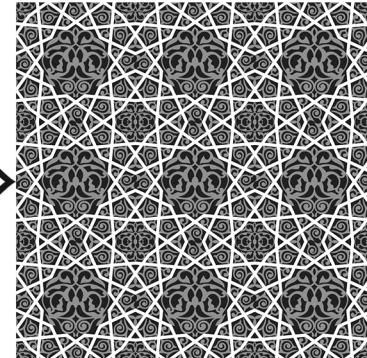
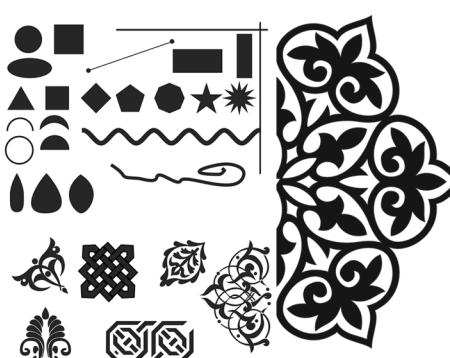
Bezak elementlari

Ornament (lotinchadan “ornamentum” – bezash degan ma’noni bildiradi)-qismlari qaytarilib yoki navbat bilan keluvchi, bezovchi tasvirga aytildi.

Har xil narsalar, arxitektura inshoati, buyumlar va hatto odam tanasini bezash uchun ishlataladi (tatuirovka, bo'yash). Rangtasvir, grafik, haykaltaroshlik, bezagi geometrik, o'simliksimon va jonzotli shakllardan iborat bo'lishi mumkin. Ornament real yoki mavhum shaklli, ma'lum predmetlarni stilizastiya qilgan bo'lishi mumkin.

Uni yana bir muhim xususiyati, o'zi tushirilgan yuzani yanada ta'kidlab, tashkillashtirib, u yuza bilan tabiiy bog'lanishidir. Ornament ko'rinishi bo'yicha hoshiyasimon, markaziy, o'rab turuvchi, yaxlit yuzali bo'lishi mumkin. Aralash kelishi ham mumkin. Qisqa qilib aytganda, u dunyoni timsoliy ifodalashdir.

Ornamentni shakli oddiy geometrik shakllardan (nuqta, to'g'ri va egri chiziq, aylana, elips, kvadrat, to'rtburchak, ko'pburchak) boshlanib murrakkab shakllargacha boradi. Sharq bezagidagi “girix” ham geometrik bezak hisoblanadi.



Yana o'simliksimon (“islimi”） naqshlar ham ko'p ishlataladi. Ayniqsa sharqda. “Islimi” naqshlarda shoh, yaproq, novda, jingalak, gul, meva asosiy elementlardir. Bezakdagi har bir elementni ma'lum ma'nosi bo'lgan.

Masalan:

Anor - muhabbat,oila, farzand;

Uzum va uni jingalagi - to'kin-sochinchilik, hayotiy kuch-quvvat;

Yaproq - bahoriy uyg'onish, navro'z;

Bodom – baxt. Zoomorf ornamentlar insonlarni, jonzotlarni stilizastiya qilingan bezaklaridir.

Xattotlik bezaklari (o'rta asr, sharq machit,madrasalarini arabcha, muqaddas yozuvlar bilan bezash) ham mavjud.

Har bir millatning asrlardan beri yaratgan naqshlari bo'lib, ular o'ziga xos, lekin bir biriga ta'sir ham ko'rsatib, boyib rivojlanib kelmoqda.

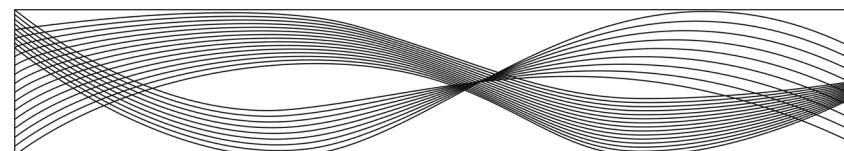
Ornamentni nashrda ishlatganda milliy mosligiga (to'g'ri kelishiga) katta ahamiyat berish kerak.

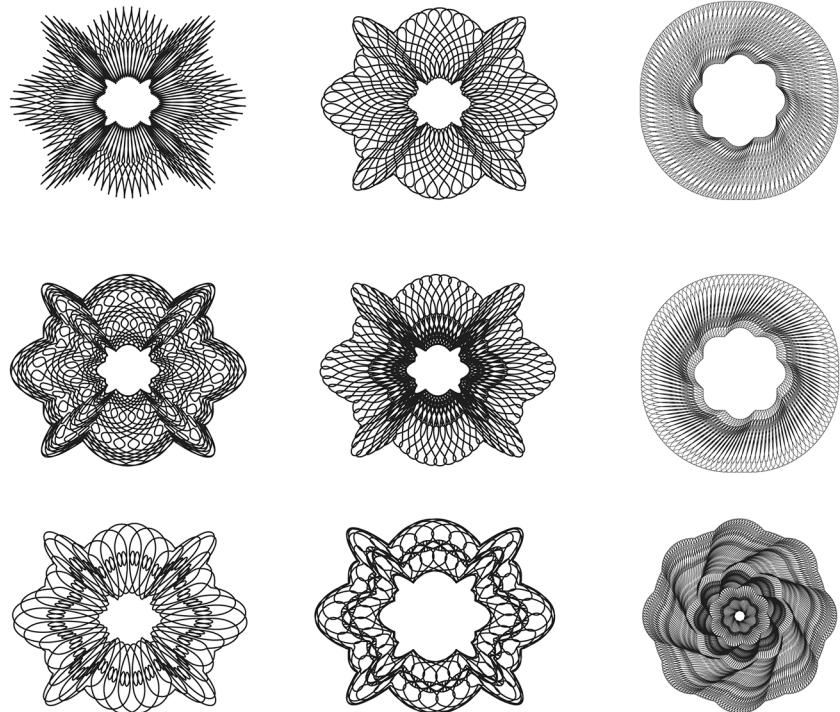
Gilyosh

Bu o'zaro ma'lum ritmda joylashgan, asosan bir bir xil qalinlikdagi, har xil chiziqlardan tashkil topgan

bezakdir. Simmetrik va assimetrik bo'lishi mumkin. Aylanaga, kvadratga yaqin shakllisini “rozetka” deyiladi.

Soddaroq gilyoshni Corel DRAW, Ad.Illustratorda ham qilsa bo'ladi. Murrakablarini maxsus dasturlarda qilinadi.





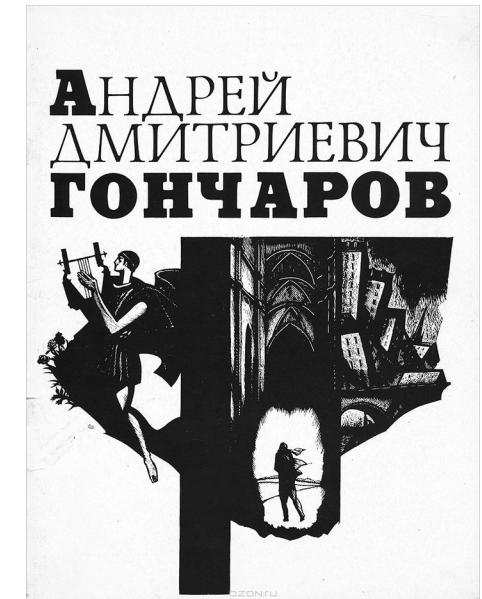
ILLUSTRATSIYALAR

Illustratsiya - matnni tasviriy ifodalovchi, uni yorituvchi rasm, gravyura yoki fotografiyadir. Badiiy asarda uni his-hayajonli ruhini berish, qahramonlarni qiyofasini gavdalantirish bo'lsa, ilmiy, darslik kitoblarda esa bayon etilgan narsalarni ko'rsatish, texnik instruksiyalarda esa narsa yoki harakatlarni qadamma-qadam tushuntirish uchun foydalaniladi.

Qadim tarixda kitoblar qo'lda chizilgan rasmlar (miniatyurlar) bilan bezatilgan. XV-asrda, 1440 yilda metall literlar bilan kitob chop etgan Iogann Gutenberg matnga, yog'ochga o'yib ishlangan rasmlarni (ksilografiyani) ham qo'sha boshlagan. XVIII-asrda tosh bosma rasm (litografiya) ham matbaaga qo'shildi. Matbaa va nashriyot ishlari rivojlana borgan sari, illustratsiyalarga ham talab osha bordi.

Eng birinchi ksilografiyalar Xitoya 6-7 asrlarda paydo bo'ldi. XII- asrda juda keng tarqaldi. 16- asr oxirida rangli ksilografiyalar paydo bo'ladi. Yaponiyada 17-asr boshida kitob grafikasi paydo bo'lib, XVIII-XIX asrda, uni gullagan pallasi bo'ldi. XV-asrda qaror topgan Yevropa ksilografiyasi hali miniatyura bilan bog'liq xolda, diniy-didaktik, reformatsion va insonparvarlik g'oyalarini yoyuvchi muxim vositaga aylandi.

Jahon kitob illustratsiyasini ravnaqiga katta xissa qo'shgan allomalardan Kamoliddin Behzod, S. Botichelli, O. Dome, A. Matis, A. Dyurer, X. Xolbeyn, Tistian, G. Dore, A. Benua, M. Vrubel, V. Serov, Xisikava, Xokusai, Yu. Vasnestov, G. Yakutovich, S. Krasauskas, V.A. Favorskiy, D. Bisti, L. Ilina, E. Kibrik, O.G. Vereyskiy, A. Goncharov, N. Ilin, O'zbekistonlik ustalardan I. Ikromov, T. Muhamedov, A. G'ulomov, M. Kagarov,



Q. Basharov, Q. Aliev, A. Bobrov, B. Haybullin, I.Kiriakidi va boshqalarni eslash o'rnlidir.

Illustratsiyalar yaratish texnikasi bo'yicha qo'lida chizilgan, grafik ashyo yoki gravyurada qilingan, kompyuterda tayyorlangan (vektor va rastr), fotografiyaga olingan va aralash ijro etilganlari bor.

(Rangli ilovadagi 6-7-suratga qaralsin).

Illustratsiyalar janr bo'yicha ham har xili bo'lishi mumkin. Masalan:

Badiiy (nasr va nazm)

Bolalar va ertaklar

Ijtimoiy-siyosiy

Ilmiy

Ilmiy-ommabop

Darsliklar va qo'llanmalar

Texnik

Instruktiv

Reklama

San'at va madaniyat

Turizm

Sport va x .k.



Badiiy illustratsiyalarni ijro qilish bosqichlari

Q o'lyozma yaxshilab o'qib chiqiladi. Nashrni bichimi, bosma yuzasi, bosish usuli, rangdorligi aniqlanadi. Xulosa va mushoxada qilinadi, tasirchan ifoda qidiriladi. Qoralama ezkiz-maket qilinadi. Agar talab etiladigan bo'lsa, konkret tarixiy yoki boshqacha material yig'iladi. Yaxlit kompozitsion usul, ritm, soni, muqova ko'rinishi aniqlangandan so'ng, yanada aniqroq, to'laroq eskiz qilinadi. Bunda mayda detallar ham hisobga olinadi. Muallif tasdig'ini olinganidan so'ng, asl nusxani chizish boshlanadi. Qo'lida, ashyoda yoki kompyuterda chiziladi. Hozirda maxsus grafik planshetda chizish ommalashib bormoqda. Qo'lida chizilgan bo'lsa, raqamli fotoga olinadi yoki skaner qilinadi va elektro'n variantda nashriyotga beriladi. Muallif tasdig'ini yana olinganidan so'ng' bosishga beriladi.



MATBAAGA QISQACHA SHARH

BOSMAGACHA BO'LGAN ISHLAR

Bosma oldidan kerakli oq qog'oz, sinov bosma qog'oz (приладка), karton, jild materiali, bo'yoq, lak, yelim, zar tayloranadi. Kerakli o'lchamda qog'oz, karton va x.k.lar kesiladi. Bu "gilyotina" degan kesish uskunasida kesiladi. Qolip (tekis bosma), klishe (yuqori va chuqur bosma), shtansforma (shaklli kesish, bigo'vka) tayloranadi va uskunaga o'rnatiladi. Nashriyot original-maketini tipo'grafiya talablariga moslab o'tkaziladi. Qolipga o'tkazishni eng zamonaviy usuli «**Computer to Plate** yoki **CtP**» (tarjimasi – kompyuter va qolip) qo'llab qolipga to'g'ridan-to'g'ri kompyuterdan o'tkaziladi. Bu lazer nuri bilan bosma unsurlarini qolipga tushirish va kimyoviy ishlov berib, ularni bo'yoq oladigan unsurlarga aylantirishdan iborat. Oraliq jarayonlardan ozod bo'lishlik, xatoni kamayishiga va bosmani aniq chiqishiga sabab bo'ladi.

(Rangli ilovadagi 8-suratga qaralsin)

BOSMA ISHLARI

RGB rang tizimi – eng tabiiy, spektr ranglardir. Tashkil qiluvchi 3ta rang. **Red** – qizil, **Green** – yashil, **Blue** – ko'k. Bu erda hamma ranglarni yorug'lik, nur paydo qiladi. Shuning uchun ular juda yorqin, juda kuchli. Ularni tabiatda, telefo'nda, televizo'r va kompyuter ekranida ko'ramiz (display, monitor).

Bosma boshqacha rang tizimi bo'yicha yani, **CMYK** rang tizimida ishlaydi. Yani ma'nosi:

(Cyan – havo rang, **Magenta** – qizilpushti, **Yellow** – sariq, **Black** – qora. *Variantlar* – Key color, Kontur). Yani hamma qolgan rang

shu to'rtta va oq qog'oz rangi orqali, ularni aralashishi orqali chiqariladi. Aralashish qog'ozda ro'y berishi uchun ranglarni ma'lum nuqtalar katagiga bo'lishga to'g'ri keladi. Buni **rastr** deyiladi. Oq qog'oz nur o'rniga, ochartirish uchun ishlatiladi.

(Rangli ilovadagi 13-15-suratlarga qaralsin)

Agar bosish uskunasi to'rt rangli bo'lsa bir yo'la bosiladi. Agar ikki rangli bo'lsa avval ikki rang urib, so'ng qolgan rang uriladi. Avval sinov qog'oziga bosib ko'rildi. Agar yaxshi chiqsa, toza qog'ozga o'tiladi

Bosishni uch xili bo'lib ularni yuqori, chuqur, tekis bosma deyiladi. Qolgan bosmalar shularni qoidasida ishlaydi (Rangli ilovadagi 9-suratga qaralsin).

Bosma turlari:

Offset bosma

Tampon bosma

Trafaret bosma

Fleksografiya

Sublimastiya

Solvent bosma

Dekol bosma

Iris bosma

Raqamlı bosma

Xushbo'y hidli bosma

Katta o'lchamli bosma

Stereo bosma

Issiq bosma

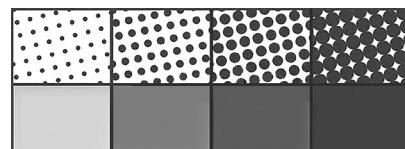
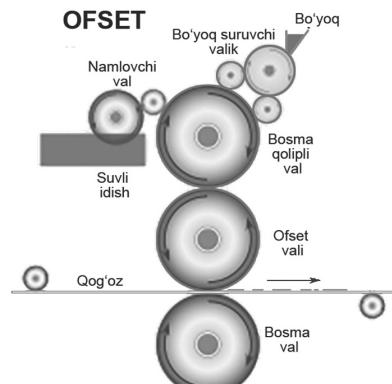
OFSET BOSMASI

Ofset tekis bosmaga kiradi. Chunki bosma va nobosma elementlar bir xil tekislikda. **OFSET** - inglizcha so'z bo'lib, off-set - bosma qolipiga tegmasdan bosish degan ma'noni bildiradi. Yani qolipni o'zi to'g'ridan-to'g'ri bosmasdan, rezina tsilindr orqali qog'ozga bosadi. Qolip alyuminiydan qilingan yupqa plastinadir. Unga nurga sezgir qoplama qoplangan. Boshqa bosish turlardan farqli, unda tasvir teskari emas to'g'ri tushuriladi. Kimyoviy ishlovdan so'ng plastina bo'yoq oladigan va olmaydigan qismlarga ajraladi.

Offset rezina tsilindri, qolipni kamroq yedirilishiga va bo'yoqni tekis yopishiga yordam beradi.

Ofsetning afzalliklari: sifatli bosma, ko'p qog'oz turlariga bosish mumkinligi, bosishdan keyingi ishlovlariga tayyorligi, katta adad bosish mumkinligi, katta adatlarda tan narxini ancha arzonligi.

Ofsetning kamchiliklari: bosma oldi ishlarini ko'pligi, rang ajratish, rang sinash va muvofiqlashtirish, qolipni



va bosimni tayyorlash, nisbatan sekinlik, kam adadli ishlarga qimmatligi.

YUQORI BOSMA (Клише)

Yuqori bosmani tasavvur qilish uchun lino'gravyura yoki ksilografiyanı eslash kerak.

Bosishni usuli ham shunaqa. Bosma qolipni bosmaxonada ruxli klishe deyiladi. Klische avtomatik gravirovka yoki fotogravirovka yordamida tayloranadi. Uni urib bosadigan moslamaga yoki bosma tsilindrga mahkamlanadi. Klische yordamida quruq (rangsiz, blintli, kongrev) yoki rangli yoki zarli botiq-qavariq tasvir olish mumkin. Ancha qattiq, lekin eziladigan materialga sovuq xolda



yoki qizdirib bosiladi (karton, qalin qog'oz, suniy mato, plastika). Zarni qizdirib bosiladi. Muqova, jild, otkritka, etiketka, g'ilof va boshqa narsalarga uriladi.

CHUQUR BOSMA(Инталио)

Bu bosma usuli ofortni eslatadi. Bosmaxonada intaglio deyiladi. Bosma elementlari, nobosma elementlardan chuqur joylashgan bo'lgani uchun chuqur bosma deyiladi. Qolip metalldan yasaladi. Asosan qimmatli qog'oz va hujjatlar bosish uchun ishlatalidi.



(Rangli ilovadagi 16,17-suratlarga qaralsin)

BOSMADAN KEYINGI ISHLAR

Bukish (Фальцовка)

Bosmadan keyingi ishlardan biri faltsovka bo'lib, u bosilgan kitob varaqlarni daftarcha qilib buklashdan iborat. Hozirda bu ishlarni maxsus uskunalar qiladi.

Ezish (Биговка)

Bu buklanadigan joylarni chuqur chiziqcha qilinadi yoki eziladi. Shu chuqur chiziqcha «big» deyiladi. Bu buklanishni oson qilib beradi. Ayniqsa muqova, buklet, otkritka, qadoqlash mahsulotlarida ko'p ishlatiladi.

Muqova va jild

Oddiy muqovali, kam sahifali kitob bo'lsa daftarchalar muqovaga stepler yordamida, agar ko'p daftarchali bo'lsa, ularni tikib, doka bilan birlashtirish va jildga yelimlash ishlari nazarda tutiladi. Hozirda ko'p sahifali kitoblarni, tikmasdan yelimalab qilinadigan usul ham bor. (безшвейная метод).

Burama. Bosmadan keyin agar u spiral bilan biriktirilsa, maxsus uskunada teshik ochiladi va burama (спирал) o'rnatiladi.

Muqova ashyolari

Kitob muqova, jild ashyolariga tarixda tabiiy charm, pergament, mato va qog'ozlar ishlatilgan. Ularni asosiy vazifasi kitobni tashqi fizik ta'sirlardan saqlash bo'lgani uchun, ular chidamli, pishiq bo'lishi talab etilgan. Hozirda muqovalar polimer shimdirilgan yoki qoplangan sun'iy mato, sun'iy , tabiiy charm , har xil qog'ozlardan taylorlanmoqda. Ularga ma'lum bosma turi bilan bosish mumkin bo'lishi kerak. Shulardan ba'zilari : duk, kolenko'r, lederin, shtapel, xolst, satin, lastik, bumvinil

(Rangli ilovadagi 18-suratga qaralsin).

Zar (Фольга)

Yuqori bosmada, qizdirib bosish uchun har xil zarlar, o'ramda chiqariladi:

Metallrang rangli, tillarang (bro'nza), kumushrang (alyumin),

Pigmentli yaltiroq va yaltiroqsiz

Tovlanuvchi perlamatli

Golografik (himoya uchun)

“To’lqinsimon” (skretch-folga)

(Rangli ilovadagi, 10-suratga qaralsin)

Qoplama (Ламинация)

Bu muqovaga mustahkamlik, alohida ko’rinish berish uchun yupqa shaffof plynka tortiladi. Yaltiroq yoki yaltiramaydigan plynokalar bor. Uskunalarda qilinadi.

UF Laklash

Bunda muqovaga mustahkamlik va alohida ko’rinish berish uchun lak qavati beriladi. Tanlangan yuzani yoki yaxlit yuzani laklash, yaltiroq yoki yaltiramaydigan laklash turlari bor. Qalin yoki fakturali lak berilganda lak yanada tasirchan effekt beradi. Ultrafiolet nuri ta’sirida tez quruvchan lak berilganidan ultrafiolet laklash (UF-lak) deyiladi. Uskunalarda qilinadi (Rangli ilovadagi 11-suratga qaralsin).

Kesish (Обрез)

Bosmaldan oldin qog‘ozlar, karto’nlar, bosmadan keyin esa kitob blo’gi gilo’tina degan maxsus dastgohda kerakli o’lchamda, to’g‘ri kesiladi.

Bezakli kesish (Высечка)

Murakkab, egri-bugri shaklli, kesiladigan mahsulotlarni maxsus uskuna yordamida kesiladi. Bosmadan keyin bezakli kesish taklifnomasi, otkritka, konvert, kalender, etiketka va qadoqlovchi mahsulotlarda keng ishlatiladi (Rangli ilovadagi 12-suratga qaralsin)

Dizayndagi kesiladigan shakl, maxsus kesuvchi qolip (shtansforma) yasovchi ustalarga beriladi. Metaldan bir tomoni o’tkirlangan (charhlangan) plastinadan egib dizayn bo'yicha shakl yasaladi. Shu dizayn bo'yicha yog‘och taxtachada uskuna yordamida ariqcha qilinadi va plastina ariqchalarga mustahkam o’rnataladi. Qolip, urib ishlaydigan maxsus uskunaga o’rnataladi. Qog‘oz, karton yoki boshqasi har o’tganda shtansforma uni urib kesadi.

TAVSIYALAR

Kitobning avvalo tashqi ko’rinishiga, muqovasiga qarab baho beriladi

Ko’rkam dizayn o’quvchini o’ziga tortadi va yaxshi sotiladi,

Yomon dizayn kitobxonni g‘ashiga tegadi, tez charchatadi yoki sotilmaydi. Yaxshi dizayn to’g‘ri tanlangan chiroyli, shaxsiy libos kabidir. Hamma uchun umumiy bo’lgan uslub yo’q.

Har bir muallif o’ziga xos. Shuning uchun har bir kitobga alohida e’tibor va yondashuv kerak.

Yaxshi dizaynga xos bo’lgan xususiyatlar:

Yaxlitlik. Kitobning hamma qism va elementlari yaxlit ko’rinishda. Qaysidir elementlar yoki kompozitsiya ularni birlashtirib turadi. Tasodifiy, begona narsalar yo’q.

Soddalik. Matn va tasvir sodda, lo’nda, ixcham, ortiqcha jimmimalardan xoli. Ortiqcha hasham va san’at boshqa boshqadir.

Aniqlik. Matn ravon o’qiladi, fo’n va matn farqi yetarlicha keskin. Kerakli predmet yetarlicha kattalikka ega.

Rang. Rang asarni ichki ma'nosini aks ettingan. Yorqin yoki bo'g'iq, o'ynoqi yoki jiddiy, och yoki to'q, issiq yoki sovuq, iliq yoki neytral ranglar bo'lishi mumkin.

2-ta asosiy rang, och(nur) va to'q(soya) aniqlab olinsa qolgan oraliq ranglar shunga bo'ysungan ravishda kelib chiqadi.

San'at. Kitob san'at asari darajasida. Uni tomosha qilib lazzatlanish, birovga sovg'a qilish mumkin (bezak undagi ma'lumotlarni bosib ketmagan, matn oson, ravon o'qiladi, tasvir va matn uyg'un).

Kitobga tegishli ma'lumot muqovada berilsa kitob o'z o'quvchisini tezroq topadi.

Kitob muqovasi turi foydalanish davriga, o'quvchiga qarab to'g'ri tanlangan.

Kitobning sarlavhasi qisqa, esda qoladigan, asosiy informatsiyani berayapti, tagsarlavhasi esa qolgan informatsiyani berayapti.

Illustratsiya. Yaxshi dizayn uchun albatta illustratsiya bo'lishi shart emas. Ba'zi yupqa kitoblar did bilan qilingan matn va geometriyadan iborat, xolos.

Muallif sur'ati va tarjimai xoli frontispisda yoki orqa betda berilgan bo'ladi. Berilganni yaxshi tomoni, o'quvchini muallif bilan yaqindan tanishtiradi, bog'laydi.

Amaliy tavsiyalar

Talabalarda badiiy muharrirlik ko'nikmalarini hosil qilish maqsadida ularga amaliy topshiriq beriladi.

1. Kitob tahlili. Buning uchun kitob tanlanadi. Uni badiiy tahlil qilinadi va yozma ravishda topshiriladi.

Tahlillar muhokamasi o'tkaziladi.

2. «Badiiy muharrir-rassom roli» amaliyoti:

Har bir talaba badiiy muharrir va rassom rolida ishtirot etadi. Rollar aylanasimon tizim bo'ylab joylashadi. Biri ikkinchisiga, ikkinchisi uchinchisiga va x.k. badiiy muharrirlik qiladi, ikkinchi birinchiga rassom, birinchi eng so'nggi talabaga rassom bo'ladi. Xech bir talaba chetda qolib ketmaydi. Badiiy muharrir bezash uchun rassomga kitob tanlaydi, uni mazmun, mohiyatini tushuntiradi, ish uslubini tavsiya qiladi. Rassomning eskizlarini badiiy muharrir ko'rib chiqadi. Tavsiyalar beradi. Rassom ishni bitkazib olib keladi. Badiiy muharrir muqovani yozma ko'rinishda tahlil qiladi. Talabalarning tahlili baholanadi. Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan referatlar tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

П. Г. Гиленсон, СПРАВОЧНИК ХУДОЖЕСТВЕННОГО И ТЕХНИЧЕСКОГО РЕДАКТОРОВ, Книга -1988

Джон Пикок, ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО, Издательство ЭКОМ, Москва – 1998

Гельмут Кипхан, ЭНЦИКЛОПЕДИЯ ПО ПЕЧАТНЫМ СРЕДСТВАМ ИНФОРМАЦИИ, МГУ печати – 2003

А.И. Акопов, ОБЩИЙ КУРС ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА, Воронеж – 2004

Френко Романо, ПРИНТ-МЕДИА БИЗНЕС, СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, Принт-Медиа центр, Москва – 2006

Ян Чихольд. ОБЛИК КНИГИ, Издательство Студии Артемия Лебедева, Москва– 2009.

David Dabner, Sandra Styuart, Erik Zempol, GRAFIK DIZAYN
MAKTABI, Nyu-Jersi, AQSh, 2014

Maykl Anderson, YAXSHI DIZAYNGA XOS BO'LGAN
XUSUSIYATLAR, Amerika kitob muharrirlari birlashmasi, (AQSh)

А.Б. Орешина, ДИНАМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМЫ В
СОВРЕМЕННОМ КНИЖНОМ ДИЗАЙНЕ, Москва-2014

LUG'AT (СЛОВАРЬ)

GLOSSARIY

Акциденция – Qisqa matnli kompozitsiya

Авантитул – Eng old sahifa (tituldan oldingi)

Архитектоника – Umumiy qurilishi, joylashishi.

Elementlarining o'zaro uyg'unligi.

Буквица – Matn boshlanishidagi alohida ajratilgan bosh harf
(ko'pincha naqshli)

Биговка – Bosma mahsulotni buklash joyidagi botiq chiziq

Верстка – Original-maket yig'ish jarayoni va olingan natija

Высокая печать – Bosma elementlarning nobosma
elementlardan yuqori joylashuvi (Yuqori bosma)

Выключка – Matnning bosma yuzasida saflanishi

Глубокая печать – Bosma elementlarning nobosma
elementlardan chuqur joylashuvi (Chuqur bosma)

Гармония – O'zaro uyg'unlik

Гарнитура – Shriftlarning nomlanishi, farqi

Декоративный – Ziynatli, bezakli

Жанр – San'at asarining mavzu turi

Заставка – Kitobning kichik bezak lavhasi

Интерлиниаж – So'z qatorlari orasidagi oraliq

Иллюстрация – Kitobga ishlangan, matndagi g'oyani yoritib
beruvchi rasm, tasvir

Кернинг – Bu ma'lum ikki harfni (belgini) oralig'ini
kengayishi yoki torayishi

Корректор – Musahhih (matnni imlosini tekshiruvchi xodim)

Клише – Qavariq yoki botiq metall qolip

Колонтибул – Har bir sahifaning yuqori qismida
takrorlanadigan harf yoki so'z

Колонцифра – Betlarning tartib raqami

Концовка – Kitob so'ngidagi bet yoki bezak lavha

Корешок – Kitobni, blokni yoni

Ксиография – Maxsus yog'ochda gravyura o'yish va bosma
olish usuli (Yuqori bosma)

Линогравюра – Maxsus linoliumda gravyura o'yish va bosma
olish usuli (Yuqori bosma)

Литография – Maxsus toshga chizish va bosma olish usuli
(Tekis bosma)

Материал – Xom ashyo

Масштаб – Hajm, ko'lam

Макет – Kitobni tuzilishi

Метод – Uslub

Набор – Terilgan matn, jamlanma

Обложка – Yumshoq, yupqa muqova

Оригинал-макет – Yakuniy, tekshirilgan hamma matn va tasvirlar aniq joy-joyiga qo'yilgan qo'lyozma asl nushasi.

Орнамент (Узор) – Naqsh, bezak

Офсет – Bosma qolipdan rezina valikka, undan qog'ozga bosish usuli

Офорт – Metallga chizish va nusxa olish usuli (Chuqur bosma)

Плоская печать – Bosma va nobosma elementlarni bir tekislikda joylashuvi (Tekis bosma)

Переплет – Kitobning jildi, qattiq muqovasi

Печать – Bosma

Полиграфия – Matbaa

Пластиинка – Bosma uchun ishlatiladigan metall qolip

Полоса набора – Bosish yuzasi

Пресс – Bosim bilan siqish

Разворот – Ikki tutash sahifa

Рубрика – Mavzuli qismlar sarlavhasi

Редактор – Muharrir

Репродукция – Asarning bosma nusxasi

Суперобложка – Muqova yoki jildga kiydiriladigan qog'oz qoplama

Спуск – Joylashuv. Qog'oz varag'ida kitob betlarini joylashishi. Oldi-orqasi. Buklab, daftarcha qilish uchun mo'ljallangan.

Спусковая полоса – Boshlang'ich matnni joylashishi

Стандарт – Tipiklashgan, qabul qilingan hajm, shakl, o'lcham, ko'rinish

Технология – Ishlab chiqarish usuli, yo'li

Типография – Bosmaxona

Тираж – Nashr nushasi adadi, soni, miqdori

Тиснение – Bosmaning bo'rtma-botiq usuli

Текст – Matn

Титул – Kitobning oldingi sahifasi

Трекинг – Bu ajratilgan matnda yoki butun matnda harflar (belgilar) oralig'ini kengayishi yoki torayishi

Форма – Qolip, shakl

Формат – O'lcham, bichim

Фальцовка – Bosilgan qog'oz varag'ini "daftarcha" qilib buklash

Форзац – Kitob blo'gini muqova bilan birlashtirib turadigan qog'oz

Фронтиспис – Titulni chap yonidagi rasmili sahifa

Шмуцтибул – Boblar, qismlar boshlanishidagi sahifa

Шрифт – Harf

Элемент – Biron narsaning qismi, unsuri



Bahromov Akrom Islomovich

«BADIY MUHARRIRLIK USLUBIYATI»
fanidan o'quv qo'llanma

Taqrizchilar: F. K. Basharova , A. Umarov

O'zbekiston Badiiy Akademiyasi,
Kamoliddin Behzod nomidagi
Milliy rassomlik va dizayn instituti
Toshkent, 2018.

1-sur'at. Yuqoridan chapdagisi: Van-Chjen chop etgan birinchi kitob -- "Olmos Sutra"; pastdan chapdagisi: Ivan Fyodorov chop etgan "Apostol"; o'rtada: logann Gutenberg yasagan bosma uskunasi; o'ngda u chop etgan "Injil" kitobi va uni portreti.

2- sur'at. "A" seriyasidagi qog'ozlarni bichimlari

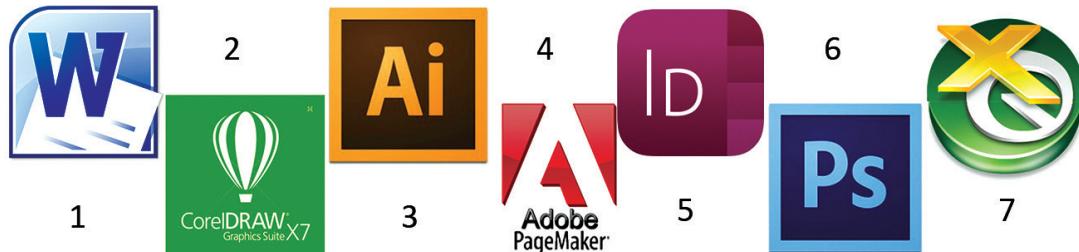


Bichimlar

A0
841x1189



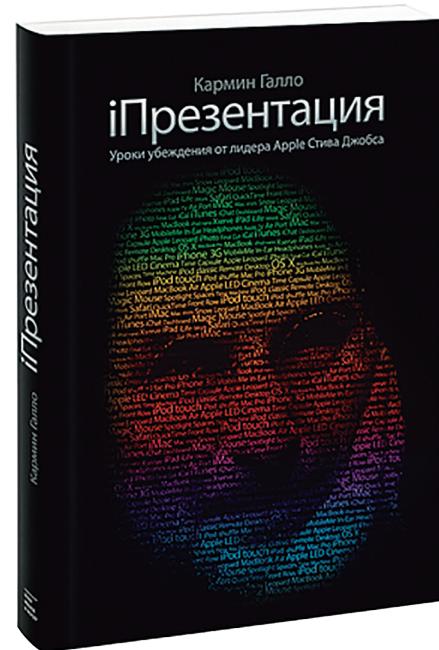
3- sur'at. Muqova,
“arini ini” , dizaynerlik,
gofra qadoqlash kartonlari



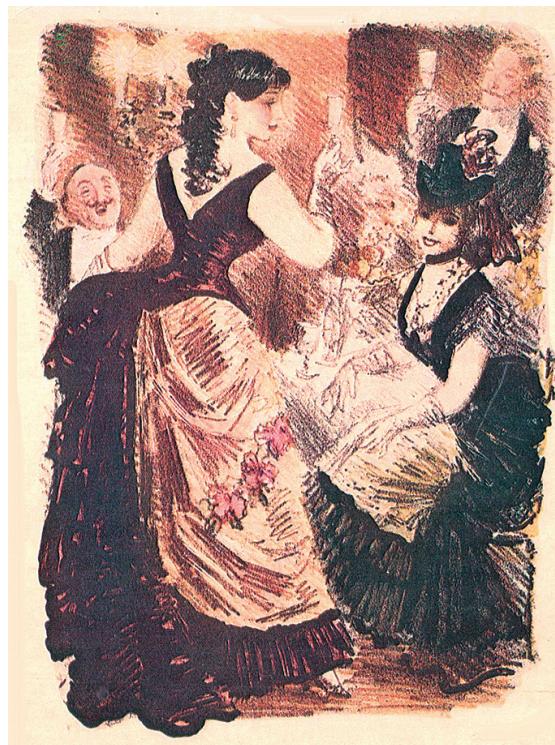
4- sur'at. Grafik dasturlar logolari



5- sur'at. Timsoliy (образный) shriftlar

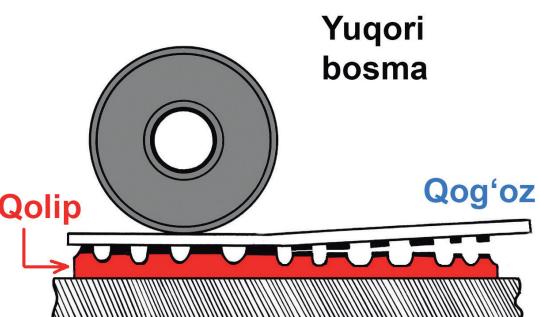


6- sur'at. Foto va kompyuter
yordamida hamda to'la qo'lda
bajarilgan illyustratsiyalar





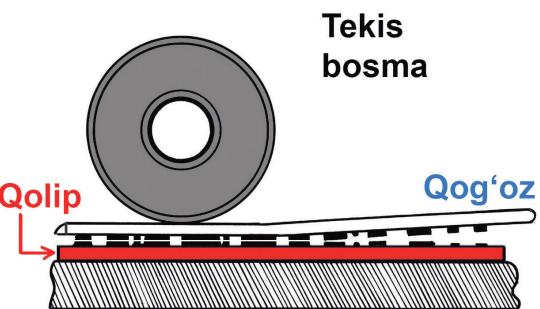
8- sur'at. OFSET. CtP qolipi ,valikka o'tishi



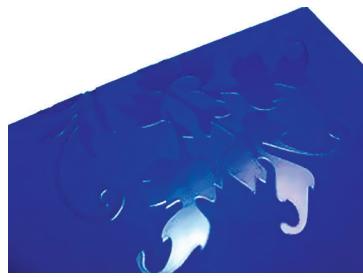
Yuqori
bosma



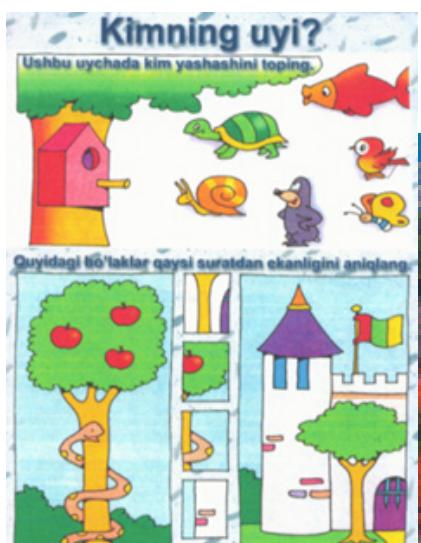
10- sur'at. Matbaa zari



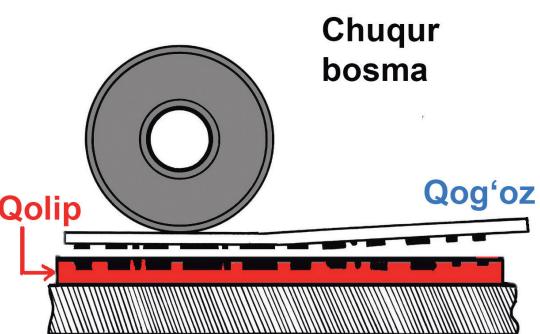
Tekis
bosma



11- sur'at. UF lak



7- sur'at. Illyustratsiyalarni har xil turlari



Chuqur
bosma

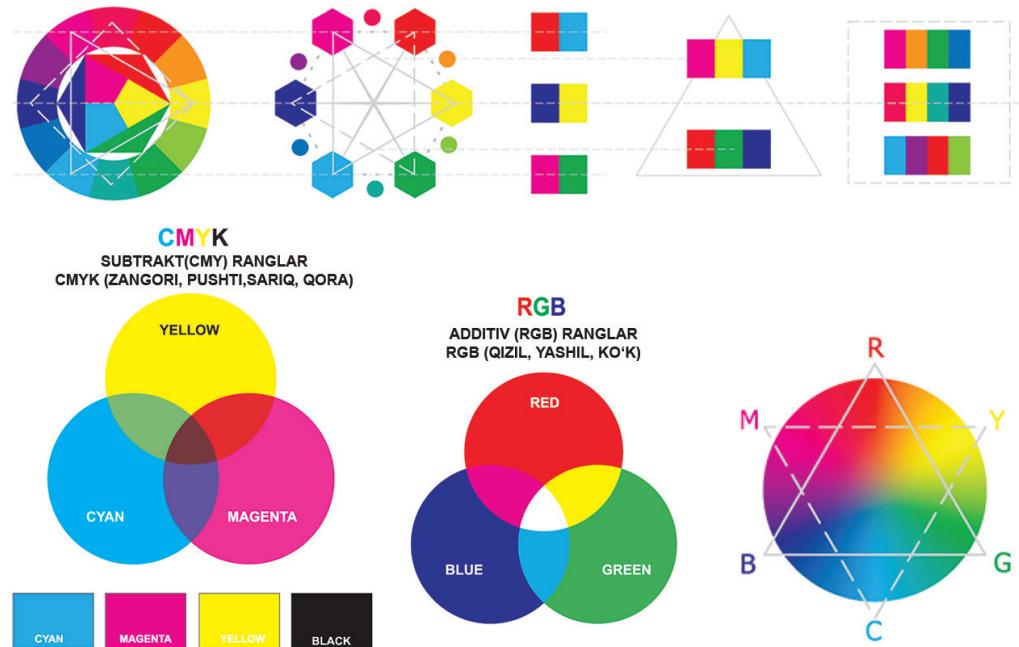


12- sur'at. Shaklli kesish(высечка)

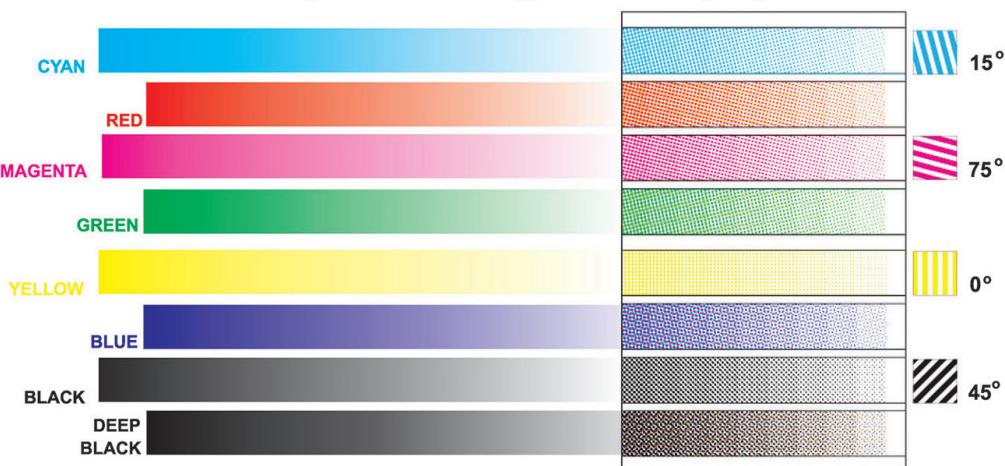
9- sur'at. Bosmani uch xil turi

Asosiy ranglar	Neytral ranglar	Sovuq to'q ranglar	Issiq yorqin ranglar
qizil	qizil	och zaytun rang	siyoh rang
zarg'aldoq	siyoh rang	jigar rang	to'q ko'k
sariq	zangori-ko'k	neytral kul rang	ko'k
zangori-ko'k	qora	och ko'k-yashil	zarg'aldoq
yashil	oq	och siyoh rang	och pushti
	sariq	zangori-och ko'k rang	och sariq
	yashil	sarg'ish yashil	yorqin qizil
		salat rang	to'q qizil
			to'q pushti
			sopol rang

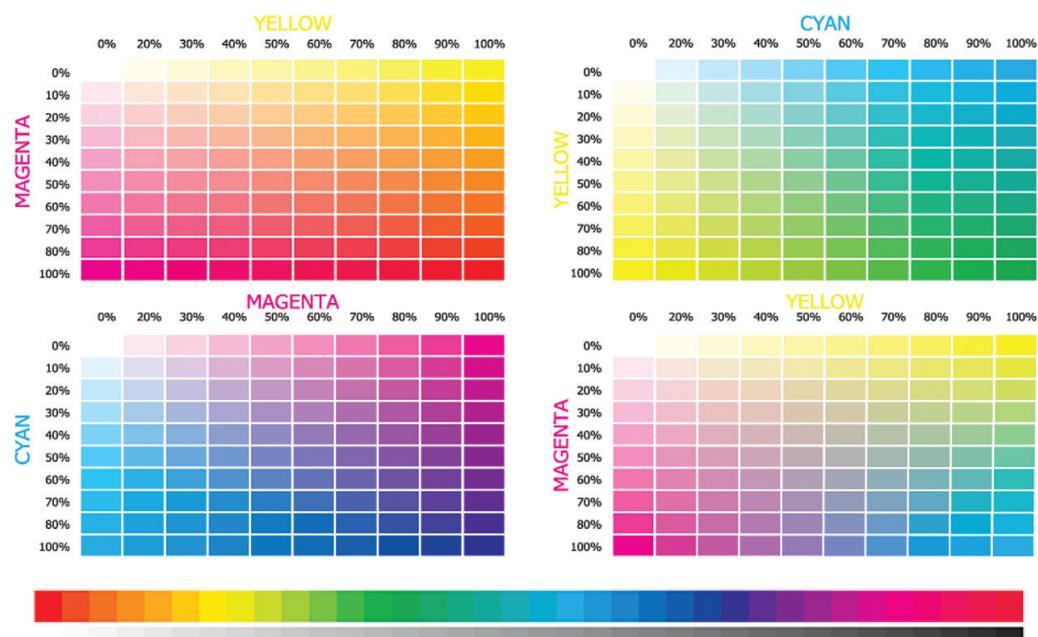
13- sur'at. Ranglar guruhlari



RASTR (bosmadan so'ng, kattalashtirilgan)



14- sur'at. Matbaa bo'yqlari, yo'naliishli rastr



15- sur'at. Rang modellari,tarkibi, aralashmalari, o'tishlari



16- sur'at. klishe – metall bo'rtma
qolip



17-sur'at. Metall gravirovka



18- sur'at. Muqova qoplama ashyolari